

**O`ZBEKISTAN RESPUBLIKASI AWIL HA`M SUW XOJALIG`I
MINISTRLOGI**

TASHKENT MA`MLEKETLIK AGRAR UNIVERSITETI

NO`KIS FILIALI

«AWIL XOJALIG`INDA MENEDJMENT, EKONOMIKA HA`M

BUXGALTERIYA ESABI» KAFEDRASI

**BAKALAVRIAT 5340900-BUXGALTERIYA ESABI HA`M AUDIT BAG`DARI
4-KURS STUDENTI**

Xaytimbetov Bobomurod Komilovichтиң

PITKERIW QA`NIGELIK JUMISI

Tema: Baqshiliq qa`rejetleri ha`m aling`an o`nimler esabi, oni jaqsilaw jollari. (Amudarya rayoni «Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`i misalinda)

Basshi:

«Awil xojalig`inda menedjment,
ekonomika ha`m buxgalteriya esabi»
kafedrasi baslig`i, e.i.k.

A. Shamshetov

«Jumis ko`rip shig`ildi ha`m qorg`awg`a jiberildi»

«Awil xojalig`inda menedjment,
ekonomika ha`m buxgalteriya esabi»
kafedrasi baslig`i w.w.a.
dotsent R.Tleubergenov
2016 jil «___» _____

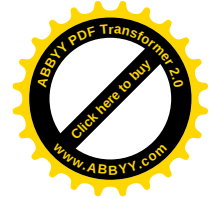
Awil xojalig`inda menedjment ha`m
zootexniya fakulteti dekani,
dotsent R.Jumashev
2016 jil «___» _____

No`kis-2016 jil.

MAZMUNI

KIRISIW	3
I-BAP. XOJALIQ JU`RGIZIWSHI SUB`EKTLERDE BAQShILIQ QA`REJETLERI HA`M ALING`AN O`NIMLER BOYINShA OPERATsIYaLARDIN` ESABI	6
1.1. Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`inin` sho`lkemlestirishlik-ekonomikaliq xizmetine minezleme	6
1.2. Tiykarg`i ha`m ja`rdemshi o`ndirishlik qa`rejetlerdin` esabi	17
1.3. O`nimlerdi o`ndirish protsessidagi aling`an o`nimlerdin` qa`rejetler esabi	28
II-BAP. XOJALIQ JU`RGIZIWSHI SUB`EKTLERDE BAQShILIQ QA`REJETLERI HA`M ALING`AN O`NIMLER ESABIN JAQSILAW JOLLARI	36
2.1. O`nimlerdi o`ndirish ko`rsatkishlari analizinin` mazmuni	36
2.2. Diyqanshiliq qa`rejetleri ha`m o`nimler aliniwinin` esabi ha`m oni jaqsilaw jollari	42
JUWMAQLAW HA`M USINISLAR	54
PAYDALANILG`AN A`DEBIYatLAR DIZIMI	57

KIRISIW

Temanin` aktualig`i. Elimiz g`a`rezsizlikke erisidn-aq, Respublikamizda milliy g`a`rezsizlik ideologiyasin a`melge asiriw arqali ekonomikamizdi rawajlandiriw`a bag`darlang`an siyasat ju`zege keldi. Milliy idealar tiykarinda xalqimizdin` ruwxiy jetiskenligi ta`sirinde g`a`rezsizligimizdi qorg`aw, milliy bayliqlarimizdi aqilg`a muwapiq paydalaniw, ekonomikamizdi turaqli tu`rde rawajlandiriw a`melge asa basladi.

Ekonomikamizdin` rawajlaniwinda ha`mmesi insan ushin jaratiliw kerek degen tu`sinikke tiykarlanip milliy qizig`iwshilig`imizdi a`melge asirip baramiz yag`niy erkin bazar ekonomikasina tiykarlang`an a`dil puqaraliq ja`miyet, ku`shli demokratiyalıq huqıqiy ma`mleket quriw jolında basqishpa-basqish alg`a ilgerlep bariwimiz kerek. Bunin` ushin xojalıqlarda ha`zirgi zaman talabına say yag`niy du`nya standartlarına juwap беретug`in o`nimlerdi o`ndiriw, esap sanaq jumislarin ju`rgiziw, sirt el investitsiyaların kirgiziw ha`m ta`biyiy, miynet ha`m finansliq resurslarimizdi duris paydalaniw arqali o`zimizdin` diydilegen maqsetimizge erisiwimiz mu`mkin ekenin an`lap jetiwimiz kerek boladi.

Ka`rxanalar ha`zirgi waqıtta xalıqtin` talabına toliq juwap беретug`in yag`niy arzanıraq, paydalaniw`a qolaylı, zamanago`y jan`a o`nimlerdi islep shig`ariwdi jolg`a qoyıwi kerek. Bunin` ushin o`ndirislik qa`rejetlerdin` esap-sanaq jumislarin jaqsilaw yag`niy esaplaw jumislarin buxgalteriya esabınin` milliy standartlarına sa`ykes alıp bariwdi jetilistiriw aktual ma`selelerdin` biri bolıp esaplanadı.

O`ndirislik qa`rejetlerdin` buxgalteriyaq esabın Buxgalteriya esabınin` milliy standartları tiykarında a`melge asiriw ju`da` a`hmiyetke iye. Sebebi buxgalteriya esabınin` milliy standartları ha`m jan`a schetlar jobası tiykarında o`nditislik qa`rejetlerdi esapqa alıp bariw ma`seleleri payda bolmaqta. Bunday mashqalalardı tezirek a`melge asiriw bu`gingi ku`nnin` baslı waziypalarına aylanıp barmaqta.

Tovar-materialliq rezervlerdi esapqa alıp bariwdi jaqsilaw buxgalteriya esabın duris sho`lkemlestiriwge tikkeley baylanisli boladi. Tovar-materialliq rezervlerdi

toliq esapqa aliw, mag`liwmatlardi aniq analizlew arqali izertlew jumislari a`melge asiriliwi mu`mkin.

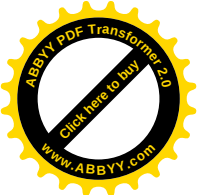
Ha`zirgi waqitta o`nimlerdin` o`ndirislik qa`rejetlerin esapqa alip bariwdi jaqsilaw ha`m olardi elede jetilistirip bariw arqali jaqsi na`tiyjelerge erisiw, sonday-aq, buxgalteriya esabinin` milliy standartlarna sa`ykes esapti sho`lkemlestiriw qa`liplespekte, o`nimlerdin` o`ndirislik qa`rejetlerinin` esabin duris jolg`a qoyiw ha`m olardi jetilistiriw elede izleniwlerdi talap etedi. Fermer xojaliqlari qolg`a kirgizilgen ta`jiriybelerdi toliq paydalaniw arqali zaman talaplarina say, shet ellerdin` ta`jiriybelerin paydalang`an halda o`nimlerdin` molshilig`ina erisiw, olardin` o`ndirislik qa`rejetlerinin` esabin jetilistirip bariw mashqalalari payda bolmaqta.

Bul aktual ma`selelerdi u`yreniw ushin biz pitkeriw qa`nigelik jumisi temasi sipatinda «Baqshiliq qa`rejetleri ha`m aling`an o`nimler esabi, oni jaqsilaw jollari» temasin tan`lap aling`an edik.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` **maqseti ha`m waziypalari**. Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` tiykarg`i maqseti bolip Amudarya rayoni «Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`inda baqshiliq qa`rejetleri menen birge aling`an o`nimlerdin` esabin ha`m oni jaksilaw jollarin tabiw bolip esaplanadi. Bul diydilegen maqsetlerge erisiw ushin biz bir qansha **waziypalardi** aldimizg`a qoydiq:

- baqshiliq qa`rejetlerdin` ma`nisin tu`siniw;
- baqshiliq qa`rejetlerdi esapqa aliwdi sho`lkemlestiriw;
- baqshiliq qa`rejetlerdi esapqa aliw ta`rtiplerin u`yreniw;
- baqshiliq qa`rejetlerdin` jumsaliwin analizlep juwmaqlardi aniqlaw;
- baqshiliq qa`rejetlerdi esapqa aliw, oni jetilistiriw boyinsha pikir ha`m usinislari bildiriw h. t. b.;

Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` **predmeti ha`m ob`ekti**. Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` predmeti bolip bazar ekonomikasi sha`riyatinda baqshiliq qa`rejetler,

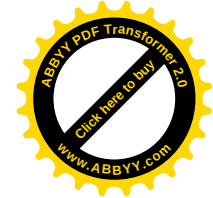
olardi buxgalteriya esabinin` milliy standartlarina sa`ykes tu`rde esapqa alip bariw baqshiliq qa`rejetlerdi jan`a usillarda analizlew esaplanadi.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` **izertlew ob`ekti** bolip bolip Amudarya rayoni «Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`i esaplanadi.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` **metadologiyasi ha`m usili** sipatinda. Prezident miynetlerinde ko`rsetilip o`tilgen milliy ideologiya teoriyalari, o`ndirislik qa`rejetlerdin` esabi, analizi, boyinsha jazilg`an ilimpazlardin` miynetleri xizmet qiladi. Pitkeriw qa`nigelik jumisti ju`rgiziwde salistiriw, statistikaliq analizlew ha`m basqada usillardan ken` paydalanildi.

Pitkeriw qa`nigelik jumisinin` **du`zilisi**. Kirisiw, 2 bap, juwmaqlaw bo`limlerinen turadi.

Pitkeriw qa`nigelik jumisin tayarlawda "Buxgalteriya esabi haqqindag`i" Nizam, Prezident pa`rmanlari, Hu`kmet qararlari, Buxgalteriya esabi milliy standartlarinan, ekonomikaliq a`debiyatlardan, buxgalteriyaliq esap boyinsha formalardan, jurnal materiallarinan ha`m «Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`inin` 2014-2015 jillardag`i esabat mag`liwmatlarinan paydalanildi.

I-BAP. XOJALIQ JU`RGIZIWSHI SUB`EKTLERDE BAQSHILIQ QA`REJETLERI HA`M ALING`AN O`NIMLER BOYINSHA OPERATSIYALARDIN`ESABI

1.1. Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`inin` sho`lkemlestirishlik- ekonomikaliq xizmetine minezleme

«Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`i Amudarya rayoni Kuyuk-kupir awil puqaralar jiyimi aymag`inda jaylasqan. Fermer xojalig`i du`zilgende ustav kapitali 600,0 min` swmdi qurag`an bolip, fermer xojalig`i du`ziwshilerinin` mu`lki ha`m qarjilari esabinan qa`liplestirilgen. Ha`zirgi ku`nde fermer xojalig`inin` ustav kapitali 3200 min` swmdi quraydi.

«Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`i o`zine uzaq mu`ddetli ijarag`a berilgen jer uchastkalarinan paydalang`an halda awil xojalig`i tovar o`ndiriwi menen shug`illaniwshi yuridikaliq ta`rep huqiqclarina iye erkin xojaliq ju`ritiwshi sub`ekt esaplanip, o`z xizmetin a`melge asiriwda erkin sho`lkem sipatinda is ko`rip, o`z minnetlemeleri ushin a`meldegi nizamlarg`a ko`re o`ndiriliwi mu`mkin bolg`an mu`lki menen juwap beredi. Fermer xojalig`ina xizmet ju`ritiwi ushin biriktirilgen jer maydani 360 gektardi quraydi.

«Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`i 2015 jilda o`nimlerdi satiwdan 230744 min` swm da`ramat alg`an bolsa, satilg`an o`nimlerdin` o`zine tu`ser bahasi 265478 min` swmdi qurag`an.

Sonin` menen birge, «Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`inin` 2014-2015 jillardag`i buxgalteriya esabi ha`m esabati ha`mde statistikaliq esabatlari mag`liwmatlarin analiz qilip u`yreniw na`tiyjesinde to`mendegi mag`liwmatlarga iye boldiq.

To`mendegi 1.1-kestede «Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`i buxgalteriya balansi aktiv statyalari analiz qiling`an. Keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, fermer xojalig`i uzaq mu`ddetli aktivleri 2014 jili 211523 min` swmdi ha`m 2015 jili 174196 min` swmdi qurap o`tken jilg`a salistirg`anda 174196 min` swmg`a kemeygen. Uzaq mu`ddetli aktivlerdin` balans aktivindegi

u`lesi 2014 jilda 58,0 %ti qurag`an bolsa, 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 5,4%ke kemeygen halda 52,6%ti qurag`an.

1.1-keste

«Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`inin` buxgalteriya balansi aktiv statyalarinin` analizi

Qarjilarinin` qurami	2014 jil		2015 jil		O`zgerisi (+, -)		
	Summa min` swm	Salm ag`i, %	Summa min` swm	Salm ag`i, %	Summa min` swm	Salma g`i, %	2015 jil 2014 jilg`a salistirmali o`siwi, %
1. Uzaq mu`ddetli aktivler	211523	58,0	174196	52,6	-37327	-5,4	-17,6
2. Ag`imdag`i aktivler	152704	42,0	156519	47,4	3815	5,4	2,3
Sonin` ishinde:							
2.1 Tovar-materialliq rezervler	65184	17,8	50550	15,2	-14634	-2,6	-22,4
2.2. Kelesi da`wir qa`rejetleri							
2.3. Debitorlar	87520	24,0	105596	31,9	18076	7,9	20,6
2.4. Pul qarjilari							
2.5 Basqa ag`imdag`i aktivler							
Balans aktivi ja`mi	364227	100	330715	100	-33512	x	-9,2

Fermer xojalig`inin` ag`imdag`i aktivleri 2014 jilda 152704 min` swmd ha`m balans aktivleri quramindag`i u`lesi 42,0 %ti qurag`an. 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 3815 min` swmg`a yamasa 2,3 %ke artqan ha`mde 156519 min` swmd qurag`an. Ag`imdag`i aktivler quramin u`yrenetug`in bolsaq, onin` tiykarg`i bo`limin debitorlar quraydi. Debitorlar 2014 jilda 87520 min` swmd, balans aktivinin` 24,0 %ini qurag`an. 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 18076 min` swmg`a yamasa 20,6 %ke ko`beygen halda 105596 min` swmd qurag`an. Sog`an say ra`wishte debitorlardin` balans aktivindegi u`lesi 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 7,9 %ke ko`beygen halda 31,9%ti qurag`an. Tovar-materialliq rezervler summasi 2014 jilda 65184 min` swmd, balans aktivinin` 17,8 %ini qurag`an. 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 14634 min` swmg`a yamasa 22,4 %ke kemeygen halda 50550 min` swmd qurag`an. Sog`an say halda TMRlerdin` balans

aktivindegi u'lesi 2015 jilda 2014 jilg'a salistirmali 2,6 %ke kemigen halda 15,2%ti qurag'an.

Ag'imdag'i aktivlerinin ko'beyiwi na'tiyjesinde fermer xojalig'i qarjilari summasi 2015 jilda 2014 jilg'a salistirmali 3815 min` swmg'a yamasa 2,3%ke ko'beygen halda 156519 min` swmdi qurag'an.

1.2-keste

«Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig'inin` buxgalteriya balansi passiv statyalarinin` analizi

Qarjilar dereklerinin` qurami	2014 jil		2015 jil		O`zgerisi (+, -)		
	Summa , min` swm	Salmag`i, %	Summa , min` swm	Salmag`i, %	Summa , min` swm	Salma g`i, %	2015 jil 2014 jilg'a salistirm ali o`siwi, %
1. O`z qarjilari-nin` derekleri	116529	31,9	126016	38,1	9487	6,2	8,1
2. Minnetlemeler	247698	68,1	204699	61,9	-42999	-6,2	-17,3
Sonin` ishinde:							
2.1 Uzaq mu`ddetli minnetlemeler	205688	56,4	167936	50,7	-37752	-5,7	-18,3
2.2 Ag'imdag'i minnetlemeler	42010	11,5	36763	11,1	-5247	-0,4	-12,4
Balans passivinin` ja`mi	364227	100	330715	100	-33512	x	-9,2

Usi keste de fermer xojalig'i qarjilari derekleri analiz qiling'an. Fermer xojalig'i o`z qarjilarinin` derekleri 2014 jilda 116529 min` swmdi ha`m 2015 jilda 126016 min` swmdi qurag'an. O`z qarjilarinin` derekleri summolari o`zgerisi o'tken jilg'a qarag'anda 9487 min` swmg'a yamasa 8,1 % ke o'sken. Olardin` balans passivindegi u'lesi 2015 jilda 2014 jilg'a salistirmali 6,2 %ke asqan ha`m 38,1 %ti qurag'an. Fermer xojaliqlari minnetlemelerin analiz qilsaq. Minnetlemelerdin` ishinde uzaq mu`ddetli minnetlemeler o'tken jilg'a salistirg'anda 37752 min` swmg'a yag`niy 18,3 %ti qurap agimdag'i jilda 167936 min` swmdi qurag'an.

Ag'imdag'i minnetlemeler summasi 2014 jilda 42010 min` swmdi, balans passivinin` 11,5 % ti qurag'an. 2015 jilda minnetlemeler summasi 2014 jilg'a

salistirmali 5247 min` swmg`a yamasa 12,4 %ke kemeygen halda 36763 min` swmdi qurag`an. Uzaq mu`ddetli ha`m ag`imdag`i minnetlemeleri summasi kemeygenligi sebepli fermer xojalig`i balas passivi ja`mi 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 33512 min` swmg`a yamasa 9,2 %ke kemeygen.

Fermer xojalig`i finans-xojaliq xizmetin analiz qiliwda onin` to`lew qa`biliyetinin` da analiz qiliw kerek. To`mendegi 1.3-kestede fermer xojalig`inin` to`lew qa`biliyeti analiz qiling`an.

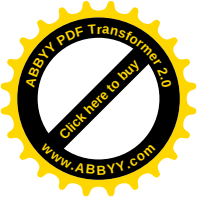
1.3-keste

«Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`inin` to`lew qa`biliyeti analizi

To`lew ushin qarjilar	Esabat jili aqirina summasi, min` swm	To`lew qarizlari	Esabat jili aqirina summasi, min` swm
1. Pul qarjilari		1. Uzaq mu`ddetli bank kreditleri	167936
2. Tovar-materialliq rezervleri	50550	2. Byudjetke to`lemler boyinsha qarizlari	4048
4. Debitorliq qarizlari	105969	3. Maqsetli ma`mleketlik jamg`armalarina to`lemler boyinsha qarizlar	25493
3. Qisqa mu`ddetli investitsiyalar ha`m basqa ag`imdag`i aktivler		4. Miynetke haqi to`lew boyinsha qarizlar	5993
		5. Qisqa mu`ddetli kredit ha`m qarizlar	1229
Ja`mi to`lew ushin qarjilar	156519	Ja`mi to`lew qarizlari	204699
To`lew qarjilarinan to`lew qarizlarinin` ko`pligi	48180	To`lew qarizlarinan to`lew qarjilarinin` ko`pligi	
Balans	204699	Balans	204699

Keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, fermer xojalig`inin` to`lew qarjilari 2015 jil 31 dekabr jag`dayina 156519 min` swmdi quraydi. To`lew qarjilari qurami to`mendegishe: tovar-materialliq rezervler 50550 min` swm, debitorliq qarizlari 105969 min` swm.

Fermer xojalig`inin` minnetlemeleri to`mendegishe: uzaq mu`ddetli bank kreditleri 167936 min` swm, byudjetke to`lemler boyinsha qarizlari 4048 min` swm, maqsetli ma`mleketlik jamg`armalarina to`lemler boyinsha qarizlar 25493

min` swm, miynetke haqi to`lew boyinsha qarizlar 5993 min` swm ha`m qisqa mu`ddetli kredit ha`m qarizlar 1229 min` swmdi quraydi.

Fermer xojalig`inda to`lew qarjilarinin` to`lew qarizlarinan kemligi 48180 min` swmdi quraydi. Bul fermer xojalig`inin` to`lew qa`biliyetine iye emesligin ko`rsetedi.

Xojaliq sub`ektlerinin` to`lew qa`biliyetinin` analiz qiliwda olardin` qisqa mu`ddetli ha`m uzaq mu`ddetli to`lew qa`biliyeti de analiz qiliniwi kerek. «Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`i balans mag`liwmatlari tiykarinda onin` qisqa mu`ddetli to`lew qa`biliyetin analiz qiliw arqali to`mendegi na`tiyjeler alindi:

$$\frac{\text{Pul qarjilar} + \text{Bahali qag`azlar}}{\text{Qaytariw mu`ddeti jetken kreditor qarizlar}} = \frac{000}{204699} = 0,0$$

Uzaq mu`ddetli to`lew qa`biliyeti:

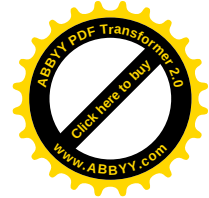
$$\frac{\text{Aylanba aktivleri}}{\text{Minnetlemeler}} = \frac{156519}{204699} = 0,76$$

Analiz mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, fermer xojalig`i qisqa ha`m uzaq mu`ddetli to`lew qa`biliyetine iye emes.

Aylanba qarjilar aylaniwshan`lig`i degende olardin` pulg`a aylanis tezligi tu`siniledi. Aylanba qarjilarinin` aylaniwshan`lig`i ka`rxana xizmetinin` na`tiyjeliligini xarakterlewshi ko`rsetkish bolip, ol tiykarda biznesti basqariwda resurslar sheklengenligi ha`m olardan o`nimli paydalaniw da`rejesi analiz qilinadi ha`m onin` za`ru`r bag`darlari belgilenedi.

Aylanba qarjilardan na`tiyjeli paydalaniwdin` za`ru`r bag`darlarina to`mendegilerdi kiritiw mu`mkin:

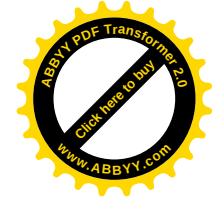
– o`nim (orinlang`an jumis, ko`rsetilgen xizmet)ler o`ndiriw ha`m satiw ko`lemin o`siriw;

- o`nim (orinlang`an jumis, ko`rsetilgen xizmet)lerdin` tutiniwshilarg`a jetip bariwi ha`m olar boyinsha hu`jjetler aylanisin tezlestiriw;
- aylanba qarjilar boyinsha normativlik rezervler saqlaniwina a`mel qiliw;
- aylanba qarjilarinin` normativten artiqshalig`in maqsetli basqariwdi jolg`a qoyiw (zatlarda jen`illikli sha`rtlerde satiw, ijarag`a beriw ha`m basqalar);
- aylanba qarjilardi qayta bahalawdi balans du`ziw sa`nesine esapqa aliw ha`m tuwri belgilew;
- aylanba qarjilardi esaptan shig`ariwdin` xaliq-araliq usillarinan paydalaniw;
- ka`rxananin` esap siyasatin, sonday-aq, aylanba qarjilarinin` bahalaw usilin belgilewde tarmaq rawajlaniwi ha`m texnologiyaliq protsesslerdin` quramalilig`ina a`hmiyet beriw;
- tamamlanbag`an o`ndiristi tuwri bahalaw;
- aylanba qarjilar normativini belgilew;
- aylanba aktivler aylanisin tezlestiriw maqsetinde tovar ha`m materialliq bayliqlardi satiw boyinsha esap-kitaplardin` zamanago`y formalarinan paydalaniw;
- o`nimlerdi oraylasqan halda satip aliw, satiwshi ha`m satip aliwshinin` monopollig`in sheklew;
- materialliq aylanba qarjilardan na`tiyjeli paydalaniwda texnikaliq ha`m texnologiyaliq jan`alaniwin ta`miyinlew ha`m basqalar.

Fermer xojalig`inin` finans-xojaliq xizmeti analizinde aylanba qarjilardan na`tiyjeli paydalang`anlig`in u`yreniw za`ru`r a`hmiyet iye boladi. Bunda, aylanba qarjilar, a`sirese, o`ndiris rezervleri, tamamlanbag`an o`ndiris, tayar o`nim, debitorliq qarizlari, pul ha`m valyuta qarjilari, bahali qag`azlar ha`reketin u`yreniw a`hmiyetli esaplananadi.

Aylanba aktivlerdin` aylanisi ha`m olardin` na`tiyjeliligine to`mendegi faktorlar ta`sir qiladi:

- o`nim (orinlang`an jumis, ko`rsetilgen xizmet)lerdi satiwdan aling`an taza tu`sim summasinin` o`zgerisi;
- materialliq aylanba qarjilarinin` ortasha jilliq quninin` o`zgerisi ha`m basqalar.

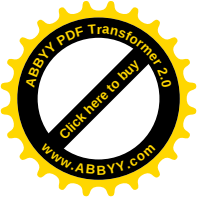
To`mendegi kestdede «Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`inin` aylanba qarjlari aylanisi analiz qiling`an.

1.4-keste

«Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`inin` aylanba qarjlari aylanisin analizi

Ko`rsetkishler ati	Jillar		O`zgerisi (+,-)
	2014	2015	
1. O`nim (jumis, xizmet)lerdi satiwdan aling`an taza tu`sim, min` swmda	271895	230744	-41151
2. Ja`mi tovar-materialliq rezervleri, min` swmda	65184	50550	-14634
3. Tovar-materialliq rezervlerinin` aylanis koefitsienti (1/2)	1,17	4,56	3,39
4. Tovar-materialliq rezervlerinin` (aylanba qarjilarinin`) aylanis da`wiri, ku`n esabinda	1501,6	1643,2	141,6
5. Aylanis salmag`i koefitsienti (2/1)	0,23	0,22	-0,01
6. Aylanistin` tezlesiw yamasa sekinlesiwinen qarjilarinin` bosasqanlig`i (-) yamasa qosimsha (+) tartilg`anlig`i: - ku`n esabinda - summada, min` swmda ( <i>Esabat jilindag`i o`nim satiwdan tu`sim x aylanis da`wiri parqi/360 ku`n</i>)	x x	x x	141,6 +90759,3

Fermer xojalig`inin` o`nimlerdi satiwdan aling`an taza tu`sim summasi 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 41151 min` swmg`a kemeygen halda 230744 min` swmda qurag`an. Ja`mi tovar materialliq rezervleri summasi 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 14634 min` swmg`a kemeygen halda 50550 min` swmda qurag`an. Bulardin` na`tiyjesinde tovar-materialliq rezervlerdin` aylanis koefitsienti 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 3,39 koefitsientke ko`beygen halda 4,56 koefitsientti qurag`an. Tovar-materialliq rezervlerdin` aylanis koefitsienti 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 141,6 ku`nge uzayg`an halda 1643,2 ku`ndi qurag`an. Tovar-materialliq rezervlerdin` aylaniwshan`lig`i asqanligi sebepli, tovar-materialliq rezervler qosimsha 141,6 ku`nge yamasa 90759,3 min` swmliq qarji qosimsha

tartilg'an. Fermer xojalig'inda tovar-materialliq rezervlerdin' aylaniwshan'lig'i 2015 jilda o'tken 2014 jilg'a salistirmali joqarilag'an lekin, usi jag'dayda da olardin' aylaniwshan'liq koeffitsientleri salistirmali jaqsi ko'rsetkishke iye.

Finansliq na'tiyjelerdin' qa'liplesiw boyinsha analizdi to'mendegi keste mag'liwmatlari tiykarinda beriw mu'mkin.

1.5-keste

«Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig'i finansliq na'tiyjelerdin' qurami, du'zilisi ha'm dinamikaliq o'zgerislerinin' analizi

Ko'rsetkishler	2014 jil		2015 jil		O'zgerisi (+, -)	
	Summa, min'swm	O'nim satiwdan tu'sken tu'simge salistirmali salmag'i, %	Summa, min'swm	O'nim satiwdan tu'sken tu'simge salistirmali salmag'i, %	Summadag'i	Salmag'idag'i
1. O'nim (jumis, xizmet) ler satiwdan aling'an taza tu'sim	271895	100	230744	100	-41151	-
2. Satilg'an o'nim (jumis, xizmet) ler o'zine tu'ser bahasi	253459	93,2	265478	115,0	12019	21,8
3. O'nim satiwdan jalpi payda	18436	6,7	-34734	-15,0	-53170	-21,7
4. Da'wir qa'rejetleri	37358	13,7	26835	11,6	-10523	-2,1
5. Tiykarg'i o'ndiris xizmetinin' jalpi finansliq na'tiyjesi	-18922	-6,9	-61569	-26,6	-80491	-33,5
6. Uliwma xojalik xizmetinin' jalpi finansliq na'tiyjesi	-18922	-6,9	-61569	-26,6	-80491	-33,5
7. Ayriqsha jag'dayda payda ha'm ziyanlar	58036	21,6	71056	30,7	13020	9,1
8. Da'ramat salig'i to'legenge shekem payda (ziyan)	39124	14,3	9487	4,1	-29637	-10,2
9. Esabat da'wirindegi taza payda yamasa ziyan	39124	14,3	9487	4,1	-29637	-10,2

Fermer xojalig'inda o'nim satiwdan aling'an taza tu'sim summasi 2014 jilda 271895 min' swmdi qurag'an. 2015 jilda 2014 jilg'a salistirmali 41151 min' swmg'a kemeygen halda 230744 min' swmdi qurag'an. Satilg'an o'nimlardin'

o`zine tu`ser bahasi 2014 jilda 253459 min` swmdi qurag`an. 2015 jilda 2014 jilg`a nisbaan 12019 min` swmg`a ko`beygen halda 265478 min` swmdi qurag`an. Satilg`an o`nimlerdin` o`zine tu`ser bahasi o`nim satiwdan tu`sken tu`sim summasina salistirmali 2014 jilda 93,2 %ti qurag`an bolsa, 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 21,8%ke ko`beygen halda 115,0%ti qurag`an. O`nim satiwdin` jalpi finansliq na`tiyjesi 2014 jilda 18436 min` swmdi qurag`an. Bul o`nim satiwdan aling`an taza tu`simge salistirmali 6,7 %ti quraydi. 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 53170 min` swmg`a kemeygen. O`nim satiwdan jalpi paydanin` o`nim satiwdan tu`sim summasina qatnasig`i 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 21,7%ke pa`seygen halda -15,0%ti qurag`an.

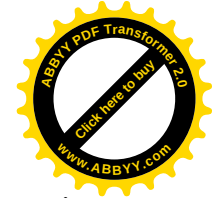
Fermer xojalig`inda da`ramatinan qaplanatug`in saliqalar ha`m ma`jbu`riy to`lemler summasi 2014 ha`m 2015 jillarda to`lenbegen. Fermer xojalig`inin` 2014 jilda juwmaqlawshi finansliq na`tiyjesi 39124 min` swm mug`darindag`i taza paydadan ibarat bolg`an. 2015 jilda fermer xojalig`i 9487 min` swm mug`adarinda payda ko`rgen, bul o`tken jilg`a salistirmali 29637 min` swmg`a kem, yag`niy 10,2 % ke kem bolg`an.

Xojaliq ju`ritiwshi sub`ekt xizmeti na`tiyjeliligine baha beriwdin` tiykarg`i ko`rsetkishlerinen biri rentabellik ko`rsetkishi esaplanadi.

Rentabellik - ka`rxana paydaliliq da`rejesin xarakterleydi. A`dette, onin` bir neshe tu`rleri esap kitap qilinadi. Bul tikkeley mu`lktin` formasi boyinsha da`ramatlarinin` ju`zege shig`iw orni yamasa bazasi boyinsha, paydanin` o`zgerisine ta`sir etiwshi birlikler boyinsha yamasa erkin birlikler boyinsha aniqlaniwi mu`mkin.

Xojaliq sub`ektinin` finansliq jag`dayina baha beriwdegi za`ru`r rentabellik ko`rsetkishlerinen biri bul o`nim satiw rentabelligi esaplanadi.

O`nim satiw boyinsha rentabellik satilg`an o`nimlerdin` paydaliliq da`rejesin xarakterleydi. Usi ko`rsetkish satiwdan aling`an jalpi payda summasin o`nimlerdi satiwdan aling`an tu`simge bo`liw tiykarinda aniqlanadi.

1.6-keste «Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`inin o`nim satiw rentabelligi ha`m og`an ta`sir etiwshi faktorlar analiz qiling`an.

1.6-keste

O`nim satiw rentabelligi ha`m og`an ta`sir etiwshi faktorlar analizi

Ko`rsetkishler	2014 jil	2015 jildag`i o`nim satiw dan da`ramat ha`m 2014 jildag`i jalpi payda boyinsha	2015 jil	Wzga-rishi (+,-)	Sonin` ishinde	
					O`nim satiw dan da`ramatti n` o`zgerisi esabinan	jalpi paydanin` o`zgerisi esabinan
O`nimler satiw dan aling`an da`ramatlar, min` swm	271895	230744	230744	-41151	X	X
O`nim satiw dan aling`an jalpi payda, min` swm	18436	18436	-34734	-53170	X	X
O`nim satiw rentabelligi, %	6,78	7,98	-15,0	-129,2	1,2	-22,98

Keste mag`liwmatlarinan ko`rinip turipti, fermer xojalig`inda o`nim satiw dan 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 41151 min` swmg`a kemeygen ha`mde 230744 min` swmdi qurag`an. O`nim satiw dan aling`an jalpi payda 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 53170 min` swmg`a kemeygen ha`m -34734 min` swmdi qurag`an. O`nim satiw dan aling`an da`ramattin` 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 41151 min` swmg`a kemeygenligi sebepli o`nim satiw dan aling`an payda 1,2 koeffitsientke asqan. O`nim satiw dan jalpi paydanin` 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 53170 min` swmg`a kemeygenligi sebepli o`nim satiw rentabelligi 22,98 koeffitsientke kemeygen. Ha`r eki faktordin` ta`siri na`tiyjesinde o`nim satiw rentabelligi 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 24,18 koeffitsientke ukmkynke. Fermer xojalig`inda o`nim satiw rentabelliginin` o`tken jilg`a salistirmali kemeygenligin unamsiz bahalawimiz mu`mkyn. Lekin o`nim satiw dan aling`an da`ramattin` o`tken jilg`a salistirmali kemeygenligi fermer xojalig`inda da`wir qa`rejetleri ha`m basqa qa`rejetlerdi qaplawda qiyinshiliqlardi tuwdiriwi mu`mkyn.

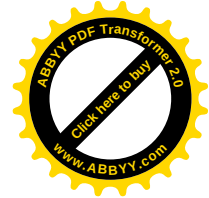
Sonin` ushin fermer xojalig`i basshilari o`nim satiwdan aling`an paydani asiriw ilajlarin ko`riwi kerek.

1.7-keste

«Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`inin` o`nimler satiwdan aling`an paydasi (ziyan) ha`m onin` o`zgerisinin` faktorli analizi

№	Ko`rsetkishler	2014 jil	2015 jil tovar satiwdan taza tu`sim ha`m 2014 jil satilg`an tovarlar o`zine tu`ser bahasi	2015 jil	O`zgerisi (+;-)	Sonin` ishinde	
						tovar satiwdan aling`an taza tu`sim o`zgerisi esabinan	satilg`an tovarlar o`zine tu`ser bahasi o`zgerisi esabinan
1	O`nimler satiwdan aling`an taza tu`sim, min` swm	271895	230744	230744	-41151	x	x
2	Satilg`an o`nimlerdin` o`zine tu`ser bahasi, min` swm	253459	253459	265478	12019	x	x
3	O`nim satiwdan aling`an jalpi payda (ziyan), min` swm	18436	-22715	-34734	-53170	-41151	-57449

Usi keste de fermer xojalig`inin` o`nimler satiwdan aling`an finansliq na`tiyjesi ha`m onin` o`zgerisine ta`sir etiwshi faktorlar analiz qiling`an. Fermer xojalig`inda o`nim satiwdan aling`an taza tu`sim mudarinin` 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 41151 min` swmg`a kemeygenligi na`tiyjesinde o`nim satiwdan aling`an jalpi payda mug`dari 41151 min` swmg`a kemeygen. Satilg`an o`nimlerdin` o`zine tu`ser bahasinin` 2015 jilda o`tken jilg`a salistirmali 57449 min` swmg`a kemeygenligi na`tiyjesinde o`nim satiwdan aling`an jalpi payda ko`lemi 57449 min` swmg`a kemeygen. Ha`r eki faktordin` ta`sirinde o`nim satiwdan jalpi payda ko`lemi 53170 min` swmg`a kemeygen. Fermer xojalig`inin` finansliq jag`daydi jaqsilaw ushin xojaliq basshilari o`nim satiw ko`lemin ha`m o`nim satiwdan aling`an tu`sim mug`darin asiriw ilajlarin ko`riwi kerek.

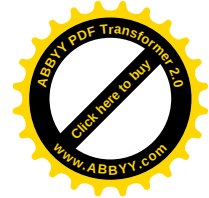
1.2. Tiykarg`i ha`m ja`rdemshi o`ndirislik qa`rejetlerdin` esabi

Tiykarg`i o`ndiris qa`rejetlerine o`nimlerdi o`ndiriwge tikkeley jumsaling`an qa`rejetler esaplanadi. Bunday qa`rejetlerge tiykarinan jumsalinatug`in shiyki zat ha`m materiallar, a`sbap-u`skenelerdin` amortizatsiyasi, janilg`i, elektr energiyasi, ja`rdemshi o`ndiris shig`inlari, uliwma o`ndiris shig`inlari ha`m tag`i basqada shig`inlar esaplanadi.

O`ndiris qa`rejetlerinin` elementleri ha`m kalkulyatsiya statyalari boyinsha esap ju`rgiziwdi ta`miyinlew ushin tiykarg`i o`ndiristin` barliq qa`rejetleri 2010- «Tiykarg`i o`ndiris» schetinda tayarlanip atirg`an o`nim tu`rleri boyinsha toparanadi. Bul belgileniwi boyinsha xojaliq potsesslerin aniqlaydi, balansqa qarag`anda aktiv bolip esaplanadi. 2010- «Tiykarg`i o`ndiris» scheti aktiv schet bolip esaplanadi. Bul schettin` debet ta`repinde o`nimlerdi o`ndiriwge jusaling`an barliq qa`rejetler esapqa alinadi, al kredit ta`repinde islenip shig`arilg`an o`nimler haqiyqiy o`ndirislik bahasinda esapqa alinadi. Bul schettin` debet ta`repindegi qaldiq tamamlanbag`an o`ndiris qa`rejetlerin ko`rsetedi.

To`lew waqtina qaramastan aldinan to`lenedime (ijara haqi, abonent haqi h.t.b.) yamasa keyinen to`lenedime (artiqsha jumsalan summalarin` to`leniwi h.t.b.) ka`rxanada jumsaling`an qa`rejetler o`nimnin` o`zine tu`ser bahasina o`tkiziliwi kerek. Qaysi kalkulyatsiya da`wirine o`tkiziw imkanyati bolmag`an qa`rejetler, sonday-aq ma`wsimiy tarawlarin` ayirim qa`rejetleri o`nim, jumislar xizmetlerdin` o`zine tu`ser bahasina smeta qa`rejetlerine baylanisli o`tkiziledi. 2010-«Tiykarg`i o`ndiris» schetinda qa`rejetlerdi esapqa aliw to`mendegi ka`rxana ha`m sho`lkemlerde paydalaniladi:

- o`nim o`ndiriw boyinsha sanaat ha`m awil xojaliq ka`rxanalari;
- qurlis mantaj, geologiya-qidiriw ha`m proekt-qidiriw jumislarin orinlaw boyinsha pudrat geologiya ha`m proekt qidiriw sho`lkemleri;
- xizmetler ko`rsetw boyinsha ilim-izertlew ka`rxanalari;
- ilimiy-izertlew ha`m konstruktorliq jumislarin orinlaw boyinsha ilim-izertlew ka`rxanalari;

-o`z o`nimlerin shig`ariw boyinsha uliwma awqatlaniw ka`rxanalari;
-avtomobil jollarin saqlaw ha`m du`zetiw boyinsha jol
xojaliqlari.

2010-«Tiykarg`i o`ndiris» schetinin` debetinde o`nim o`ndiriw, jumislardi orinlaniw ha`m xizmetler ko`rsetiw menen tig`iz baylanisli bolg`an tuwri qa`rejetler, sonday-aq, ja`rdemshi o`ndiris qa`rejetleri, brakdan quralg`an jog`altiwlar ha`m tiykarg`i o`diristi basqariw ha`m xizmet ko`rsetiw menen baylanisli bolg`an qa`rejetler sa`wlelenedi. Xojaliq operatsiyalari protsessinde tiykarg`i o`ndiris boyinsha qa`rejetler to`mendegi schetlarda jazilip bpriladi.

2010-«Tiykarg`i o`ndiris» scheti debetlengende to`mendegi schetlar kreditleniw mu`mkin:

0211-0299-cchetlar o`nim - o`ndiriwde qatnasqan tiyqarg`i qurallardin` go`neriw (eskeriw) summasina;

0510-0590-schectlari materialliq emes aktivlerdin` go`neriw summasina;

1010-1090-schectlari sarplang`an material quni summasina;

1610-scheti materiallar qunindag`i ayirmalar esabinan shig`arilg`anda;

2110- schetti o`zinde o`ndirilgen yarim tayar o`nim sariplansa;

2310 -scheti ja`rdemshi tsexlar qa`rejetleri esabinan shig`arilg`anda;

2510 - scheti uliwma o`ndiris qa`rejetleri esabinan shig`arilg`anda;

2610-scheti braktan ko`rilgen ziyalar esabinan shig`arilg`anda;

3110-3190-schectlari kelesti da`wir qa`rejetleri esabinan shig`arilg`anda;

6710-scheti jumisshilarg`a esaplang`an xizmet haqi summasina;

6520-scheti sotsialliq qamsizlandiriw ha`m ta`miynatqa esaplang`an summag`a;

4630-scheti materialliq ko`rilgen ziyar (sonnan ta`biyig`iy kemeyiw) tiykarg`i o`ndiris qa`rejetlerine o`tkizilse.

2010-«Tiykarg`i o`ndiris» schetinin` kreditinde o`ndirilgen tayar o`nim, orinlang`an jumis ha`m xizmetlerdin` haqiqiy o`zine tu`ser bahasi summasi

ko`rsetiledi. Bul waqitda 2010-«Tiykarg`i o`ndiris» scheti kreditlenip to`mendegi schetlar debetlenedi:

2810-«Tayar o`nim» skladqa tapsirilg`an tayar o`nimnin` haqiqiy o`zine tu`ser baha summasina;

9110-«Satilg`an o`nimlardin` o`zine tu`ser bahasi» 9130-«Satilg`an jumis ha`m xizmetlardin` o`zine tu`ser bahasi» schetlari - satilg`an o`nim summasina;

1010-1050-cchetlari o`ndiristen qaytarip skladqa tapsirilg`an materiallar qunina;

1110-«O`stiriwdegi haywanlar» haywanlardan aling`an na`sildin` kiringe aliniwi, ha`m semirtip bag`ilip atirg`an haywanlardi o`siriw qa`rejetlardin` esaptan shig`ariliwi;

2110-«O`zinde o`ndirilgen yarim tayar o`nimler» scheti o`zinde o`ndirilgen yarim tayar o`nimlardin` skladqa qabilaniwi;

2610-«O`ndiristegi brak» scheti-du`zetip bolmaytug`in braktin` esaptan shig`ariliwi;

9430-«Basqa operatsion qa`rejetler» scheti biykar qiling`an byurtpalar qa`rejetlerin esaptan shig`ariwi;

2010-«Tiykarg`i o`ndiris» schetinda aydin` son`ina qalg`an qaldiq tamamlanbag`an o`ndiristin` o`zine tu`ser bahasin ko`rsetedi.

O`ndiris qa`rejetleri schetlarinin` sistemasi qa`rejetler esabin to`mendegi izbe-izlik toparlaniwin ko`rsetedi:

a). ay dawaminda qa`rejet elementleri (material, jumis haqi, amartizatsiya) o`ndiris schetlarin debetinde ko`rsetiledi;

b). usi ay qa`rejetine kelesi da`wir qa`rejetleri o`tkiziledi ha`m kelesi da`wir qa`rejeti ha`m to`lemleri sho`lkemlestiriledi;

v). ja`rdemshi o`ndirisler jumislari ortasinda mashina ha`m a`sbap - u`skenelerdi asiraw ha`m olardan paydalaniw ha`m uliwma o`ndiris qa`rejetleri bo`listiriledi;

g). a`sbap-u`skenelerdi asiraw ha`m olardan paydalaniw tiykarg`i tsexlardin` uliwma o`ndiris qa`rejetleri ja`mlenip bo`listiriledi;

d). brakdan ko`rilgen ziyanlar aniqlanip o`nimnin` o`zine tu`ser bahasina o`tkiziledi;

e). tiykarg`i o`ndiristen aling`an tayar o`nim ha`m tamamlanbag`an o`ndiristin` o`zine tu`ser bahasi aniqlanadi.

O`ndirislik qa`rejetlerin esapqa aliw usillarin ko`rip shig`iwdan aldin bul qa`rejetlerdin` analitik esabi qanday sho`lkemlestiriliwi ha`m ju`rgiziwshin aniqlap aliw za`ru`r.

O`ndiris qa`rejetlerinin` esabi ha`m o`nimnin` o`zine tu`ser bahasin kalkulyatsiyalawdi sho`lkemlestiriwdin` metodologiyaliq tiykarg`i Finans ministirligi ha`m Makroekonomika ha`m statistika ministrigi ta`repinen a`melge asiriladi.

Analitik esapti tuwri sho`lkemlestiriw ha`m o`z waqtinda ju`rgiziw u`lken a`hmiyetke iye. Analitik esap mag`liwmatlari ka`rxana xojaliq xizmetin analizlew ha`m qadag`alaw, jobalastiriw basqariw ushin za`ru`r bolg`an informatsiyalar bazasi bolip esaplanadi.

2010-«Tiykarg`i o`ndiris» scheti boyinsha analitik esap ha`r bir buyirtpa , jumis tu`ri, o`nim tu`ri , kalkulyatsiya statyalari ha`m jumislar orinlang`an jay (tsex) ti ko`rsetip ayriqsha ju`rgiziledi. Bunin` ushin analitik esap kartochkasi (vedomosti) islep shig`arilg`an .

Qa`rejetler esabi normativ usilda alip barilg`anda keltirilgen ko`rsetkishler, normalar, normadan ko`beygen, normalardin` o`zgerisleri boyinsha rasshifrovka qilinadi.

Tamamlanbag`an o`ndiristin` esabi ha`m oni bahalaw o`ndiris protsessinde a`melge asiriladi. O`ndiristin` barliq basqishlarinan o`tpegen, texnikaliq qadag`alaw bo`limi ta`repinen qabil alinbag`an o`nimler tamamlanbag`an o`ndiris bolip esaplanip. Olarg`a jumsalinatug`in qa`rejetler bolsa tamamlanbag`an o`ndiris qa`rejetleri dep ataladi.

Tamamlanbag`an o`ndiristin` ko`lemin aniqlaw ushin detal, uzel ha`m sog`an usag`an qaldiqlar ha`reketi esabin ju`rgiziw lazim. Tamamlanbag`an o`ndiristin` qaldiqlarinin` ha`reket mug`dari tez arada tsexlardin` dispecherlik byuro xadimlari ta`repinen alip bariladi. Biraq tamamlanbag`an o`ndirist qa`rejetlerdin` qaldiqlari tuwrisindag`i qaldiqlardi tek tamamlanbag`an o`ndiristi inventarizatsiya joli menen aniqlaw mu`mkin.

Tamamlanbag`an o`ndiristi bahalaw ha`mme waqit bir aydan ekinshi ayg`a o`tetug`in o`ndiris qaldiqlarina iye bolg`an o`ndiriste tayar o`nimge tiyisli qa`rejetlerdi aniqlaw ushin olardi ha`r ayda bahalap turiw kerek. Bunda o`ndirilgen tayar o`nim o`zine tu`ser bahani aniqlaw ushin ay basina qalg`an tawsilmag`an o`ndiris qa`rejetlerin ay dawaminda jumsalg`an qa`rejetlerdi qosip esaptan shig`arilg`an, qaytarilg`an ha`mde ay aqirinda qalg`an tawsilmag`an o`ndiris qa`rejetleri summasin alip taslaw kerek. Sonin` ushin amamlanbag`an o`ndiris qaldiqlarin tuwri aniqlaw ha`m olardi bahalaw u`lken a`hmiyetke iye. Tamamlanbag`an o`ndirist qaldiqlarin aniqlaw ha`m bahalawdag`i aniqsizliqlar o`ndirilgen o`nim o`zine tu`ser baha tuwri aniqlawg`a alip kelmeydi.

Tamamlanbag`an o`ndiristi bahalawdan tiykarg`i maqset tuwri qa`rejetlerdi aniqlawdan ibarat. Tuwri qa`rejetler ha`r bir kalkulyatsiya ob`ekti boyinsha a`meldegi normalarg`a tiykarinan esaplap tabiladi. Qalg`an qa`rejetler tuwri qa`rejetlerge qarag`anda F esabinda tabiladi:

- transport tayarlaw qa`rejetleri ha`m qaytarilatug`in shig`indilar materiallardin` normativ qunina qarag`anda;
- normativ kalkulyatsiyasinda belgilengen % esabindag`i o`ndiris jumisshilardin` qosimsha haqlari norma boyinsha tiykarg`i jumis haqina qarag`anda;
- sotsialliq qamsizlandiriwg`a ajiratpa norma boyinsha tiykarg`i ha`m qosimsha jumis haqlarina qarag`anda mashina ha`m u`skenelerdi asiraw ha`m olardan qa`rejetler u`skenelerdi bir saatnin` jumisinin` smeta stavka qa`rejetleri ha`m u`skenelerdin` sarplang`an normalastirilg`an jumis waqti mug`dari boyinsha,

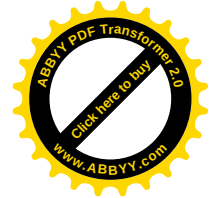

biraq keyinshelik olardi norma boyinsha tiyrg'i jumis haqi summasina qarag`anda esaplaw joli menen uliwma o`ndiris qa`rejetleri norma boyinsha 2 ko`rsetkish summasina qarag`anda.

Endi biz Amudarya rayoni «Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`i misalinda tiyrg'i o`ndirislik qa`rejetlerdin` schetlarda jaziliwin ko`rip o`temiz.

Tiyrg'i o`ndirislik shig`inlarinin` buxgalteriyaliq jaziwlarda ko`rsetiliwi
(min` sumda)

Dt	6710	Kt.	Dt.	2010	Kt.	Dt.	2810	Kt.
	5193		(1)	5193	48388	(7)	48388	
Dt.	1010	Kt.						
	32423		(2)	32423				
Dt.	0210	Kt.						
	2320		(3)	2320				
Dt.	1030	Kt.						
	417		(4)	417				
Dt.	6510	Kt.						
	1949		(5)	1949				
Dt.	1090	Kt.						
	522		(6)	522				

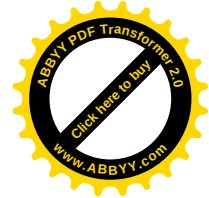

Xojaliq operatsiyalarinin` mazmuni

- 1). Jumisshilarg`a xizmet haqi esaplang`an.
- 2). Shiyki zat ha`m materiallar jumsaling`an.
- 3). Tiykarg`i qurallarg`a toziw summasi esaplang`an.
- 4). O`ndiriske janilg`i jumsaling`an.
- 5). Qamsizlandiriw to`lemleri esaplang`an.
- 6). Basqa da qa`rejetler esaplang`an.
- 7). O`ndiriste tayarlang`an o`nimler esapqa aling`an.

O`ndiris protsesinde o`nimlerdi islep shig`ariwda ja`rdemshi o`ndiris shig`inlari da esapqa alinip bariladi. Ja`rdemshi o`ndiris bul tiykarinan tiykarg`i o`ndiriske xizmet ko`rsetedi. Ja`rdemshi o`ndirisler esabat da`wirinin` aqirina shekem o`z aldina esaplanip baradi. Esabat da`wirinin` aqirinda ja`rdemshi o`ndiristin` tiykarg`i o`ndiriske tiyisli bo`legi shig`inlardin` jumsaliniwi boyinsha proporsional tu`rde bo`listiriledi. Ja`rdemshi o`ndiris tiykarg`i o`ndiris yamasa ka`rxananin` tiykarg`i xizmeti ushin ja`rdemshi bolg`an o`ndirisler bolip, olar 2310- «Ja`rdemshi o`ndiris» schetinda esapqa alinip bariladi. Bul schetlar aktiv schet bolip, onin` debetinde ja`rdemshi o`ndirisler boyinsha jumsal`an qa`rejetler esapqa alinip bariladi, al kreditinde o`ndiriliwi tamamlang`an o`nim, orinlang`an jumis ha`m ko`rsetilgen xizmetlerdin` haqiqiy o`zine tu`ser bahasi boyinsha summasi esapqa alinip bariladi ha`m tiyisli qa`reetler qutamina qosiladi. Bul schettin` debet ta`repindegi qaldiq esabat da`wirinin` basinda qalg`an tamamlanbag`an o`ndiris qa`rejetleri summasin ko`rsetedi. 2310-«Ja`rdemshi o`ndiris» schetida qa`rejetlerdi esapqa aliwda to`mendegi ja`rdemshi o`ndiris qa`rejetleri esapqa alinadi.

- energiyalar, elektroenergiyalar, gaz ha`m basqalar menen xizmet ko`rsetiw;
- transport xizmetin ko`rsetiw;
- tiykarg`i qurallardi du`zeti;

-instrumentler, metallar, qurilis detallari, konstruktsiyalar tayarlaw yamasa, qurilis materiallarin tayarlaw;

- ha`r qiyli rudasiz materiallardi qazip aliw;
- ag`ash tayarlaw ha`m ag`ash aralas materiallar;
- awil xojaliq o`nimlerin duzlaw, konervalaw;
- arnawli kiyimler du`zetiwha`m tigiwha`m basqalar.

Ja`rdemshi o`ndiris schetinda bunnan tisqari ka`rxana balansinda turg`an ilimiy-izertlew ha`m ta`jriybe-konstruktorliq bo`limlerdin` qa`rejetleri de ko`rsetiliw mu`mkin.

Ja`rdemshi o`ndirisler ka`rxana xizmetinin` tiykarg`i ko`mekshisi bolip esaplanadi, sebebi ha`zirgi zaman instrumental tsexi rawajlang`an du`zetiwh xizmeti, aniq ha`reket etetug`in transport xojalig`i, elektr energiyalari pu`tkil ka`rxananin` o`ndirisinin` bir tegis ha`m sipatli islewinin` girewi bolip esaplanadi. Ja`rdemshi o`ndirislerdin` xizmetinin` ha`r tu`rli boliwi olardin` qa`rejetlerin esapqa aliwg`a tuwra keledi.

Ja`rdemshi a`piwayi ha`m quramli bolip bo`linedi. A`piwayi ja`rdemshi o`ndirisler bir tipdegi texnologiyaliq protsesske iye bolip bir tu`rdegi o`nimdi o`ndiredi.

Quramali ja`rdemshi o`ndirisler instrumenler, du`zetiwh tsexlari ha`m transport tsexlari tu`rli jumislardi orinlaydi, ko`p texnologiya operatsiyalarinan ibarat o`nimler tayarlaydi yamasa xizmetlerdi ko`rsetedi.

Ha`r bir o`nim ha`m jumislar boyinsha jobalastiriw ha`m o`nimnin` o`zine tu`ser bahasin esaplaw buyirtpalar ha`m kalkulyatsiya stayalari boyinsha alip bariladi.

2310-«Ja`rdemshi o`ndiris» schetinin` debetinde o`nim o`ndiriw, jumislardi orinlaw ha`m xizmetler ko`rsetiw menen tikkeley baylanisli bolg`an qa`rejetler, ja`rdemshi o`ndiriste orinlaw ha`m xizmetler ko`rsetiw menen baylanisli bolg`an qa`rejetler ha`m braktan ko`rilgen shig`inlar, jog`atiwlar ko`rsetiledi.

2310-«Ja`rdemshi o`ndiris» scheti debetlenip to`mendegi schetlar kreditleniwi mu`mkin:

0211-0290-schetlari ja`rdemshi o`ndirislerde paydalanip atirg`an tiykarg`i qurallarg`a esaplang`an eskiriw summasina;

1010, 1070, 1090 -schetlari ja`rdemshi o`ndiris mu`ta`jlikleri ushin sarplang`an materiallar summasina;

1610-«Materiallar qunindag`i awisiw» scheti materiallar qunindag`i awisiwlar esabinan shig`arilg`anda;

2510-«Uliwma o`ndiris qa`rejetleri» scheti uliwma o`ndiris qa`rejetlerinin` bir bo`legi ja`rdemshi o`ndiriske o`tkizilgende;

2610-scheti brakdan ko`rilgen ziyanlar ja`rdemshi o`ndirislerge o`tkizilgende;

3110, 3190-schetlari kelesi da`wir qa`rejetleri esaptan shig`arilg`anda;

6710-scheti jumislarg`a esaplang`an xizmet haqi summasina;

6520-sotsialliq qamsizlandiriw ha`m ta`miyinlewge esaplang`an summag`a;

4630-scheti material quninin` kemis keliwi ja`rdemshi o`ndirislerge o`tkizilgende.

Ja`rdemshi xojalaqlar ha`m o`ndirisler boyinsha analitik esap to`mendegishe:

-kalkulyatsiya ob`ektleride o`ndiristi esapqa aliw kartochkalarinda buyirtpalar ha`m kalkulyatsiya statyalari boyinsha;

-tsexlar boyinsha (2510-schetinin` statyalari nomenklaturasi boyinsha 12 vedomostda);

-qa`rejet summaları boyinsha (tuwri ha`m qosimsha) ha`r bir tsex boyinsha ha`r ayda ayriqsha 12-vedemosti ju`rgizilip onda esabat ayi ha`m jil basinan ja`mlenip kelip atirg`an smeta ha`m haqiqiy qa`rejet mag`lumatlari ko`rsetiledi. Smeta ha`m haqiqiy mag`liwmatlardi salistiriw joli menen tsex ja`ma`a`tinin` jamg`armasinin` jumisi analizlenedi.

Ja`rdemshi o`ndirisler ta`repinen tayarlang`an o`nim, orinlang`an jumis ha`m ko`rsetilgen xizmetler to`mendegi hu`jjetler menen ra`smiylestiriledi:

- nakladnoylar, skladqa tapsirilg`an tayarlang`an instrumentler mug`darin ko`rsetip;

- du`zetilgen ob`ektlerdi qabillaw-tapsiriw akti-orinlang`an ha`m tapsirilg`an du`zetiwi jumislarina;

- jol qag`azlari-transport tsexinin` tasiytug`in ju`k ko`lemine;

- bas energetik, bas texnolog, bas mexaniklerdin` bergen mag`lumatlari-a`piwayi o`ndirisler ta`repinen orinlang`an jumislar xizmetler ko`lemine. Ja`rdemshi o`ndirisler, o`nimleri xizmet ha`m jumislari ka`rxana ishinde tiykarg`i ha`m ja`rdemshi tsexlar, zavod basqarmasi ta`repinen tutiniwi ha`m shetke satiliwi da mu`mkin.

2310-«Ja`rdemshi o`ndiris» schetinin` kreditinde, ilgeri aytilg`anday, o`ndirilgen tayar o`nim, orinlang`an jumis ha`m ko`rsetilgen xizmetlerdin` haqiqiy o`zine tu`ser baha summasi ko`rsetiledi.

2310- kreditlengende to`mendegi schetlar debetlenedi:

2610-scheti du`zetiwge bolmaytug`in brakti eaptan shig`ariwi;

2310-ja`rdemshi tsexlar qa`rejetlerinin` xizmet ko`rsetetug`in o`ndiriske o`tkiziliwi;

9450-scheti ja`rdemshi tsexlar qa`rejetlerinin` xizmet ko`rsetetug`in xojaliqlarg`a o`tkiziliwi;

2910-scheti tayar o`nimnin` skladqa qabillaniwi;

9410-scheti tovarlardi satiwg`a ko`rsetilgen xizmetler qa`rejetlerinin` esaptan shig`ariliwi;

9110, 9130-schetalari- sirtqa jiberilgen o`nim, orinlang`an jumislar ha`m ko`rsetilgen xizmetler summasina;

9210-9220-schetalari tiykarg`i qural ha`m materialliq emes aktivlerin esaptan shig`ariw boyinsha ko`rsetilegn xizmetler qunina;

4730-scheti materialliq ziyani ko`rsetilgen.

Biz endi ja`rdemshi o`ndiris qa`rejetlerinin` schetlarda jaziliwin ko`ri o`temiz.

**Ja`rdemshi o`ndiris qa`rejetlerinin` buxgalteriyaliq jaziwlarda ko`rsetiliwi
(min` sumda)**

Dt.	6710	Kt.	Dt.	2310	Kt.	Dt.	2010	Kt.
	1439		(1)	1439	8388	(6)	8388	
Dt.	1010	Kt.						
	3033		(2)	3033				
Dt.	0210	Kt.						
	2891		(3)	2891				
Dt.	6510	Kt.						
	538		(4)	538				
Dt.	2510	Kt.						
	834168		(5)	487				

Xojaliq operatsiyalarinin` mazmuni

- 1). Jumisshilarg`a xizmet haqi esaplang`an.
- 2). O`ndiriske materiallar jumsaling`an.
- 3). Tiykarg`i qurallarg`a toziw summasi esaplang`an.
- 4). Qamsizlandiriw to`lemleri esaplang`an.
- 5). Basqa da qa`rejetler esaplang`an.
- 6). Ja`rdemshi o`ndiris qa`rejetleri tiykarg`i o`ndiristin` o`zine tu`ser bahasina qosilg`an.

1.3. O`nimlerdi o`ndiriv protsessidagi aling`an o`nimlarning qa`rejetlari esabi

Islep shig`ariw protsessi o`nimdi islep tayarlaw boyinsha operatsiyalarning barlig`inan ibarat.

Islep shig`ariwg`a tiykarg`i is qurallarning, miynet, miynet predmetlari ha`m miynet qurallarining` qatnashiwi ka`rxanalarda tiyisli qa`rejetlarning` quraliwina alip keledi. Isshilerge to`lenetug`in miynet haqi, o`nim islep tayarlaw ushin jumsalga`n miynet predmetlerining` quni ha`m o`ndiristegi miynet qurallarining` amortizatsiyasi o`nim islep shig`ariw qa`rejetlerining` bolip tabiladi. Bunnan tisqari, ka`rxana xizmet ko`rsetiw ha`m basqariw ushin qa`rejetlerdi de o`z ishine aladi. Ka`rxanalarning` barliq atap o`tilgen qa`rejetlerining` uliwma summasi o`nimning` o`zine tu`ser bahasin quraydi.

O`ndiris protsessidagi buxalteriyaliq esapning` tiykarg`i waziypalari to`mendegnilerden ibarat.

1. O`ndirislarning` haqiqiy ko`lemin belgilew.

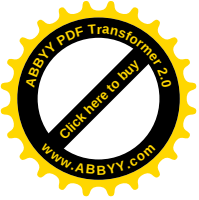
Buning` ushin jetistireletug`in o`nimning` uliwma mug`dari da, o`nimning` ha`r bir turining` uliwma mug`dari da aniqlanadi. O`nimning` ha`r bir turining` ko`lemi aqshalay ha`m natural o`lsheminde belgileydi.

2. O`nimning` o`zine tu`ser haqiqiy bahasi esaplap shig`iw

Bul maqsette o`nimning` barlig`in ha`m oning` ha`r bir turin islep shig`ariw ushin ka`rxana qa`rejetlerining` mug`darin tawip, o`zine tu`ser bahag`a kiritilgen ayirim qa`rejetler haqqindag`i, xizmetlarning` miynet haqisi, jumsalga`n materiallar quni, o`nim islep shig`ariwda qatnasatug`in miynet qurallarining` amortizatsiyasi summasi, xizmet ko`rsetiw ha`m basqariw ushin qa`rejetlerining` summasi haqqindag`i mag`liwmatlar paydalaniladi.

Islep shig`ariwdi esaplag`anda bir qatar arawli schetlar qollaniladi. Olarning` a`hmiyetlisi – 2010 «Tiykarg`i o`ndiris» aktiv scheti, oning` debetinde tiykarg`i o`ndirislarning` qa`rejetlari jiynaladi.

O`ndiriske xizmet ko`rsetiwshi ha`m basqariw ushin qa`rejetler aldin-ala arawli schetlarda sa`wlelenedi. Bular 3 turge bo`linedi. U`skenelerdi saqlaw

ha`m paydalaniw ushin qa`rejetler, ka`rxanadag`i xizmet ko`rsetiw qa`rejetleri ha`m basqariw ushin qa`rejetler bolip bo`linedi. Bul qa`rejetlerdi esaplaw ushin to`mendegi tiyisli aktiv schetlar: «Uliwma o`ndirislik qa`rejetler» ha`m «Uliwma xojaliq qa`rejetler» schetlarda ju`ritiledi.

O`ndiris protsesslerin esaplasiwda to`mendegi misalda keltirip o`temiz.

1. Tiykarg`i o`ndiriske materiallar jumsalga`n (20 000 sum)

dt	1000	kt	dt	2010	kt
		20 000		20 000	

Materiallardin` jumsaliwi «Materiallar» schetinda ko`rsetiledi. Bul schet aktiv schet bolip, ol schettin` kreditlengen sebebi, onin` Kt ta`repinde skladtag`i materiallardin` azayg`anin ko`rsetedi. O`nim jetislistiritiw ushin jumsalgan materialliq quni «Tiykarg`i o`ndiris» schetlarinin` Dt ta`repine jaziladi, sebebi bul shig`inlar o`nimnin` o`zine tu`ser bahasina qosiladi.

2. Ka`rxana xizmetkerlerine miynet haqi esaplang`an (10 000)

dt	2010	kt	dt	6710	kt
10 000					100 000

Bunda 2010 «Tiykarg`i o`ndiris» scheti aktiv schet bolip onin` Dt ta`repinde qa`rejetler jiynaladi, al 6710 «Miynet haqi» scheti kreditlengen sebebi xizmetkerlerge qarizimiz ko`beygenin ko`rsetip tur.

Tayarlant`an o`nim oni islep shig`ariwdan tovarg`a aylaniw waqtina o`zine tu`ser bahasinda bahalanadi. Onin` haqiyqiy o`zine tu`ser bahasi tek esabat da`wirinin` aqirinda aniqlanadi ha`m reje boyinsha o`zine tu`ser bahasi menen salistiriladi, na`tiyjede shetke sariplaniwlar aniqlanadi. Eger haqiyqiy o`zine tu`ser baha rejedegiden kem bolip shiqsa, onda u`nemleniwdi an`latadi, onin` kerisi bolip shiqsa, onda-rejedegige salistirg`anda artiqsha qa`rejet boladi.

Basqariw esabinda tayar o`nimlardin` shig`ariliwi ken`eyittirilgen ta`rtipte sa`wlelendiriledi, yag`niy rejedegi o`zine tu`ser bahada, onnan awisig`ida barliq

o`nim (xizmetler)ler boyinsha ha`m olardin` ayrim tu`rleri boyinsha o`z aldina ko`rsetiledi.

Basqariw esabi sistemasindag`i islep shig`ariw aylanislarin esapqa aliwg`a misal keltirip o`temiz.

Birinshi aylanis. Materillar haqiyqiy o`zine tu`ser baha boyinsha sariplanadi.

«Birinshi» o`nimdi islep shig`ariw ushin -10720 swm.

«Ekinshi» o`nimdi islep shig`ariw ushin -10480 swm.

Ja`mi	-21100 swm.
-------	-------------

Uliwma o`ndiris mu`ta`jlikleri ushin -4100 swm.

Barlig`i	-25200 swm.
----------	-------------

Materiallardin` sariplaniwi birinshi na`wbette «Materiallar» schetinda sa`wlelendiriledi. Bul schet usi aylanistin` barliq summasina kreditlenedi, sebebi ol aktiv schet bolip esaplanadi.

Usi aylanis boyinsha bul schetlar debetlenedi, sebebi olardin` barlig`i aktiv schet bolip esaplanadi, materiallardin` o`ndiriske sariplaniwi olarda shig`inlardin` ko`beygenligin bildiredi.

Birinshi aylanistin` jaziliwi`

Dt-«Tiykarg`i islep shig`ariw» scheti -21100

Dt-«Uliwma o`ndiris qa`rejetleri» scheti -4100

Dt-«Materiallar» scheti -25200

Ekinshi aylanis. Ka`rxananin` isshi ha`m xizmetkerlerine is haqi esaplanadi:

Isshilerge-«Birinshi» o`nimdi o`ndirgeni ushin-16000swm

Isshilerge-«Ekinshi» o`nimdi o`ndirgeni ushin-14000 swm

Ja`mi	-30000 swm
-------	------------

O`nimnin` uliwma islep shig`ariw basshilarina-6000 swm

Barlig`i	-36000 swm
----------	------------

Is haqini esaplaw ka`rxana basshilarina o`tken da`wir ushin to`leniwi lazim bolg`an summani aniqlawdi an`latadi. Bunday ka`rxana aldinda, birinshiden, isshi ha`m xizmetshilerge is haqini to`lewge tiyisli minnetlemeleri ju`zege keledi.

Sonin` ushin bul aylanis «Miynet haqi boyinsha isshtiler menen esap-kitaplar» schetinin` kreditinde sa`wlelendiriliwi kerek, sebebi bul schet pasiv bolip, onda ka`rxananin` xizmetkerleri aldindag`i minnetlemerinin` ko`beyiwi sa`wlelendiriledi.

Ekinshi aylanistin` jaziliwi`

Dt-«Tiykarg`i islep shig`ariw» scheti - 30000

Dt-«Uliwma o`ndiris qa`rejetleri» scheti - 6000

Dt-«Miynet haqi boyinsha xizmetkerler menen esap-kitaplar» scheti
- 36000

**U`shinshi aylanis.** Ajiratpalar qiling`an`

a) Sotsialliq qamsizlandiriw`a esaplang`an -720

b) Pensiya fondina esaplang`an -12960

v) Is penen ta`miyinlew fondina esaplang`an -720

Bul aylanislar na`tiyjesinde tiyisli qamsizlandiriw sho`lkemlerine ha`m byudjetten tisqari fondlar boyinsha o`tkiziliwi lazim bolg`an ka`rxanalar minnetlemeleri ju`zege keledi. Bul minnetlemeler «Qamsizlandiriw boyinsha to`lemeler» schetinin` kreditine jaziliwi kerek, sebebi passiv schet esaplanadi, onda ko`beyiw payda bolmaqta.

Basqa ta`repten, bul aylanis islep shig`ariw qa`rejetlerinin` ko`beyiwine alip kelmekte.

U`shinshi aylanistin` jaziliwi`

a) Dt-«Tiykarg`i islep shig`ariw» scheti - 600

Dt-«Uliwma o`ndiris qa`rejetleri» scheti - 120

Dt-«Qamsizlandiriw boyinsha to`lemeler» scheti-720

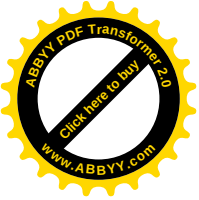
b) Dt-«Tiykarg`i islep shig`ariw» scheti - 10800

Dt-«Uliwma o`ndiris qa`rejetleri» scheti - 2160

Dt-«Qamsizlandiriw boyinsha to`lemeler» scheti-12960

v) Dt-«Tiykarg`i islep shig`ariw» scheti - 600

Dt-«Uliwma o`ndiris qa`rejetleri» scheti - 120

Dt-«Qamsizlandiriv boyinsha to`lemler» scheti-720

Analizlengen esapta sotsialliq qamsizlandiriv summolari to`mendegishe jaziladi`

«Birinshi» o`nimdi islep shig`ariw schetinin` debitine-220 swm; «Ekinshi» o`nimdi islep shig`ariw schetinin` debitine-280 swm; Pensiya fondi summasinan «Birinshi» o`nimdi schetinin` debitine-5760 swm; «Ekinshi» o`nimdi islep shig`ariw schetinin` debitine-5040 swm; is penen ta`miyinlew fondi summasinan «Birinshi» o`nimdi islep shig`ariw schetinin` debitine-220 swm; «Ekinshi» o`nimdi islep shig`ariw schetinin` debitine-2800 swm.

**To`rtinshi aylanis.** Amortiztsiya esaplandi ha`m bo`listiriledi`

Islep shig`ariw a`sbap-u`skenelerdin` amortizatsiyasi-800

Uliwma xojaliq a`hmiyetindegi tiykarg`i

qurallar amortizatsiyasi- -150

Ja`mi - 950

Islep shig`ariw a`sbap-u`skenelerinin` amortizatsiyasi summasi «Uliwma islep shig`ariw qa`rejetleri» schetinin` debitine, uliwma xojaliq a`hmiyetindegi tiykarg`i qurallardin` amortizatsiyasi bolsa-«Da`wir qa`rejetleri» schetinin` debitine jaziliwi kerek. Olardin` uliwma summasi «Tiykarg`i qurallardin` toziwi» schetinin` kreditine jaziladi.

To`rtinshi aylanistin` jaziliwi`

Dt-«Uliwma o`ndiris qa`rejetleri» scheti -800 swm

Dt-«Da`wir qa`rejetleri» scheti -150 swm

Dt-«Tiykarg`i qurallardin` toziwi» scheti -950 swm

Besinshi aylanis. Basqa qa`rejetler qiling`an-250 swm.

Basqa sho`lkemlerdin` xizmetleri ushin esaplang`an summalar «Tovar jetkizip beriwshiler ha`m kesip alip islepushilerge to`lenetug`in schetlar» ha`m «Islep shig`ariw» schetlarinda sa`wlelendiriledi. Bunda «Tovar jetkizip beriwshiler ha`m kesip alip islewshilerge to`lenetug`in schetlar» scheti kreditlenedi, sebebi qariz

ko`beyedi. «Tiykarg`i islep shig`ariw» scheti bolsa ka`rxananin` qa`rejetleinin` ko`beygenligin ko`rsetiw ushin debitlenedi.

Besinshi aylanistin` jaziwı

Dt-«Tiykarg`i islep shig`ariw» scheti -250 swm

Kt-«Tovar jetkizip beriwshiler ha`m kesip alıp islepshilerge to`lenetug`ın schetlar» scheti -250 swm

Altinshi aylanis. To`mendegi maqsetler ushin sariplang`an elektr-energiya sariplari esap-kitabi schetinan to`lengen`

Islep shig`ariw mu`ta`jlikleri ushin -2200 swm

Uliwma xojaliq mu`ta`jlikleri ushin -250 swm

Ja`mi -2450 swm

Ka`rxana ta`repiyen islep shig`ariw mu`ta`jlikleri ushin tutinilg`an elektr-energiya islep shig`ariw shig`inlari quramina kiritiledi, uliwma xojaliq mu`ta`jlikleri ushin sariplang`an bolsa-da`wir qa`rejetleri quramina qosiladi. Bunda a`lbette, ha`r bir o`nim tu`rine sariplang`an energiyanin` mug`darin aniqlaw qiyin.

Altinshi aylanistin` jaziliwi

Dt-«Uliwma o`ndiris qa`rejetleri» scheti -2200 swm

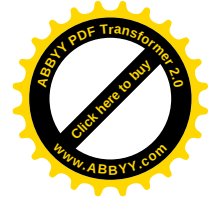
Dt-«Da`wir qa`rejetleri» scheti -250 swm

Dt-«Esap-kitap scheti» scheti -2450 swm

Jetinshi aylanis. Uliwma islep shig`ariw qa`rejetleri esaptan shig`ariladi ha`m bo`listiriledi-1500 swm. Bul summa esabat da`wirinde «Uliwma islep shig`ariw qa`rejetelri» schetinin` debitinde sa`wlelengen barliq qa`rejetlerdi ko`resetedi.

Uliwma islep shig`ariw qa`rejetelri ay aqirinda esaptan shig`ariladi ha`m o`nimnin` o`zine tu`ser bahasina kirgiziledi. Olar «Tiykarg`i islep shig`ariw» schetinin` debitine alıp bariladi. Bunda «Uliwma islep shig`ariw qa`rejetelri» scheti ja`mi summasina kreditlenedi, yag`niy jabiladi.

Joqarida aytlg`anday, uliwma islep shig`ariw qa`rejetleri rejedegi stavkalari usili menen bo`listiriledi.

«Birinshi» buyimlar -8000 swm
«Ekinshi» buyimlar -6570 swm

Ja`mi -14670 swm

Onda haqiqiy qa`rejetlerdin` reje menen sariplarinin` shetke awisiwi 920 swmg`a (14570-15500), yag`niy 6,4%ke (920x100/14570) ten` boladi.

Sonin` ushin haqiqiy qa`rejetler to`mendegishe boladi`

«Birinshi» buyim boyinsha 8000-512=8512 swm

«Ekinshi» buyim boyinsha 6570-421=6991 swm

Barlig`i 14570-922=15502 swm (rejeden 106,4%)

Uliwma islep shig`ariw qa`rejetlerin o`nim tu`rleri boyinsha bo`listiriw to`mendegi tu`rdegi vedomosta a`melge asiriliwi mu`mkin` (1-keste)

Uliwma islep shig`ariw qa`rejetlerin bo`listiriw vedomosti

O`nim tu`ri	Reje boyinsha	Haqiqqatta (106,4%)
«Birinshi»	8000	8512
«Ekinshi»	6570	6991
Ja`mi`	15570	15500

Jetinshi aylanistin` jaziliwi`

Dt-«Tiykarg`i islep shig`ariw» scheti -15500 swm

KT-«Uliwma islep shig`ariw qa`rejetleri» scheti-15500 cwm.

Segizishi aylanis. Tayar o`nim islep shig`arilg`an. Onin` haqiqiy o`zine tu`ser bahasi`

«Birinshi» o`nimdiki -41680 swm

«Ekinshi» o`nimdiki -27170 swm

Ja`mi -78850 swm

Tayarlang`an o`nimnin` haqiqiy islep shig`ariwin esapqa aliwdin` analiz esabi mag`liwatlari tiykarinda aniqlanadi. Bunin` ushin barliq islep shig`arilg`an

o`nim ha`m onin` birligi (dana, kilogramm ha`m usi siyaqli)nin` o`zine tu`ser bahasi esaplanip tabilatug`in kalkulyatsiya du`ziledi.

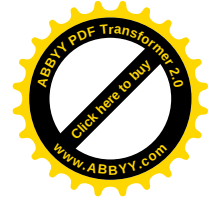
Haqiyqiy qa`rejetler rejedegi menen salitirilip, haqiyqiy o`zine tu`ser baha «Tiykarg`i islep shig`ariw» schetinin` kreditinen esaptan shig`ariladi (aktiv schet kemeyedi).

Segizinshi aylanistin` jaziliwi

Dt-«Skladtag`i tayar o`nim» schti -78850 swm

Kt-«Tiykarg`i islep shig`ariw» cheti -78850 swm

Analiz esabinda bul aylanisti jazip, ha`r bir islep shig`arilg`an o`ninin` tu`ri boyinsha reje boyinsha o`zine tu`ser baha ha`m haqiyqiy o`zine tu`ser bahanin` onnan ayirmasin ajiratqan halda ko`rsetiw lazim.

II-BAP. XOJALIQ JU`RGIZIWSHI SUB`EKTLERDE BAQSHILIQ QA`REJETLERI HA`M ALING`AN O`NIMLER ESABIN JAQSILAW JOLLARI

2.1. O`nimlerdi o`ndiriw ko`rsetkishleri analizinin` mazmuni

1. Bazar ekonomikasi sharayatinda ka`rxana o`ndirisinin` ko`zde tutilg`an o`nimler ko`lemi, tutiniwshilar sani ha`mde karxananin` ishki imkaniyatlari menen tig`iz baylanisli. A`sirese o`nim o`ndiriw ushin za`ru`r bolg`an materialliq bayliqlardin` shegaralang`anlig`i o`nim o`ndiriw ko`lemin ko`beytiwge tosqinliq jasaydi. Bunday sharayatti karxana o`z ishki imkaniyalarinan kelip shiqqan halda o`nimler o`ndiriw ko`lemin tuwri belgilep aliwi u`lken a`hmiyetke iye.

Ka`rxanalardin` o`ndirip atirg`an o`nimlerinin` bazarlardag`i mug`darlari ba`sekeleslerdin` imkaniyatlari ha`m tutiniwshilardin` tovarlarg`a bolg`an talaplarinin` o`zgerip turiwi o`ndiris ko`leminin` tuwri ha`m aqilg`a muwapiq rejelestiriwdi talap etedi. Ha`r bir ka`rxana o`ndiretug`in o`nimlerinin` qariydarlari menen ag`imdag`i jil ushin sha`rtnamaliq minnetlemeler du`zedi. Bunda jetkerip beriliwi lazim bolg`an tovarlar tu`ri, mug`dari, sapasi, bahasi ha`m mu`ddetleri ta`repler ortasinda kelisiledi. Demek o`nim o`ndiriw ko`lemi tutiniwshilardin` talaplarina baylanisli boladi.

Ishki imkaniyatlardi itibarg`a alg`an halda ka`rxanadag`i barliq qolda bar materialliq bayliqlardin` toliq paydalanip, o`nimler o`ndiriw ko`lemin kerekli normada, yag`niy payda aliwdi toliq kepillestirilgen sharayatin ta`miynlewdi na`zerde tutqan halda o`ndiristi sho`lkemlestiriwimiz kerek.

O`nimler o`ndiriw boyinsha biznes rejede ko`rsetilgen o`nim mug`darinin` orinlaniwin ta`miynlew ha`mde joqari sipatli kariydarbap o`nimlerdin` o`ndiriliwi ka`rxananin` tikkeley a`hmiyetli ko`rsetkishleri esaplanatug`in o`ndiristin` o`zine tu`ser bahasi, qa`rejetler ko`lemi payda ha`m rentabellik, finansliq turaqliliq, to`lewshilik qa`bileti, sap pul qarjilarinin` esabat da`wiri aqirina ko`beyiwin ta`miynlewshi faktorlar esaplanadi.

Basqariw esabatinda o`ndiris ko`rsetkishleri natural ha`m qun formalarinda sa`wlelendiriledi. Ha`r bir ka`rxana o`nim o`ndiriw ko`lemin belgilengen assortimente sipatli orinlawi lazim.

Ha`zirgi sha`rayatta o`nimlerdi o`ndiriw ko`lemi ka`rxanalar ta`repinen g`a`rezsiz ra`wishte belgilenedi ha`m rejelestiriledi.

O`zbekistan Respublikasinin` «Ka`rxanalar haqqinda» g`i nizaminin` 20 statyasinda «Ka`rxana o`z xizmetin g`a`rezsiz rejelestiredi ha`m shiyki zat resurslarina, materiallardin` mug`darlarin ha`mde o`ndirilip atirg`an o`nimge, orinlanip atirg`an jumisqa, ko`rsetilip atirg`an xizmetke bolg`an talaplarin esapqa alip, rawajlaniw basqishlarin balgileydi. Ka`rxana ma`mleket buyirtpalari ushin sha`rtname tiykarinda jumislar orinlaydi, o`nim satadi ha`m xizmet ko`rsetedi»

Ka`rxanalardin` barliq erisken na`tiyjelik ko`rsetkishleri tuwridan tuwri o`nimler o`ndiriw ha`m olardi satiw menen tikkeley baylanisli ekenligin itibarg`a alsaq, bul barada basqariw analizinin` en` a`hmiyetli waziypalari bolip to`mendegiler esaplanadi:

1. O`nimler o`ndiridindin` biznes rejede ko`rsetilgen mug`darda orinlang`anlig`ina baha beriw:
2. O`ndiristin` strukturasi, dinamikasi ha`m o`zgeris sebeplerin faktorli analizlew:
3. O`nimlerdin` sipati ha`m standart talaplarg`a juwap beriw da`rejesin u`yreniw:
4. O`nimlerdi o`ndiriw ko`lemlerin ko`beytiw imkaniyatlarin aniqlaw:
5. O`nim nomenklaturasi ha`m assortimentine baha beriw ha`mde ortasha assortiment rejesinin` orinlaniwin analizlew:
6. O`nim o`ndiriw u`zliksizligi ha`m og`an ta`sir etiwshi faktorlarga`a baha beriw:
7. O`nim o`ndiriw ko`lemin ko`beytiw boyinsha qolda bar imkaniyatlardi ko`rsetip beriw:

8. Aniqlang`an imkaniyatlardi turmista paydalaniw ushin pikir ha`m usinislari bildiriw h.t.b.

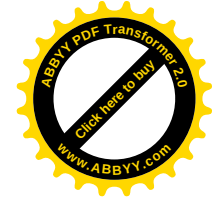
O`nimler o`ndiriw analizinin` obektlari bolip to`mendegiler esaplanadi:

- o`nimler tu`rleri ha`m assortimenti boyinsha o`ndiris ko`lemi:
- o`nimlerdin` sipati ha`m ba`sekege shidamlilig`i:
- o`ndirilgen o`nimlerdin` struturasi:
- o`ndiristin` bir qa`lipligi ha`m u`ziliksizligi.

Bu`gingi bazar ekonomikasi sharayatinda ka`rxanalardin` o`nim (jumis, xizmet)ler o`ndiriw ko`lemlerin analizlewde tiykarg`i mag`liwmat derekleri bolip to`mendegiler esaplanadi:

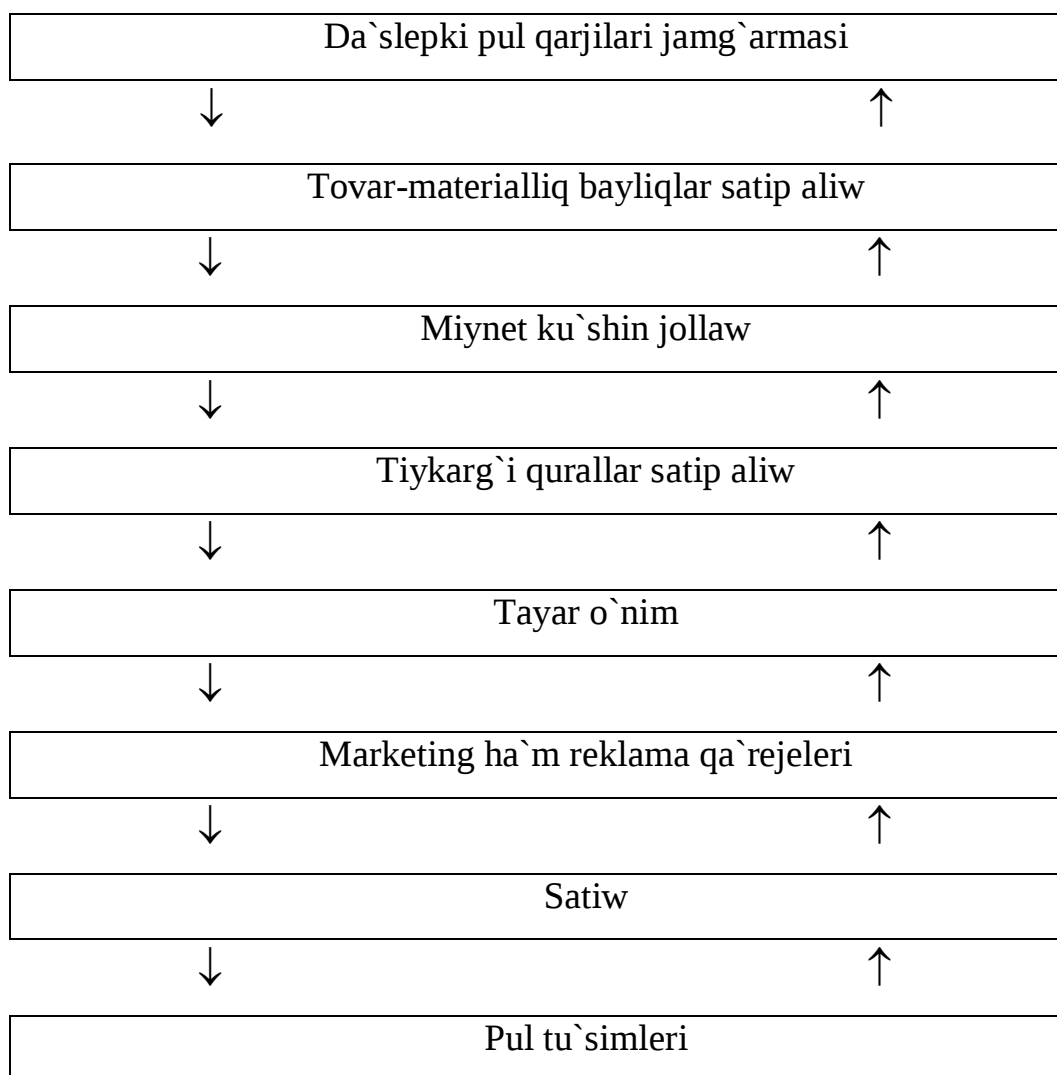
- ka`rxananin` biznes reje mag`liwmatlari:
- «ka`rxana» (birlespe)nin` o`nimleri boyinsha esabati: (I-p ferma) statistikaliq esabat mag`liwmatlari:
- «Tayar o`nimler ha`reketi» haqqindag`i № 16 vedomost:
- «Buxgalteriyaliq balansi» (I-forma) mag`liwmatlari:
- «Finansliq na`tiyjeler haqqindag`i esabat» (2-forma) mag`liwmatlari h.t.b.

Bazar ekonomikasi sharayatinda mu`lkshilik formasina qaramastan barliq firma ha`m kompaniyalarda o`nimlerdi en` aldi menen satiw ushin g`ana o`ndiriwdi sho`lkemlestiredi. Tek g`ana buyirtpashilar talabi tiykarinda ha`m tutiniwshilardin` talabin qanaatlandiriw maqsetinde sipatli tovarlar o`ndiriwge ha`reket etedi. O`nimlerdin` o`z mu`ddetlerinde satiliwi o`ndiristin` u`zliksez dawam etiwini ta`miyinleydi, materiallardin` aylanisini tezlestiredi. O`nim satiw arqali jumsal`an turaqli ha`m o`zgeriwshen` qa`rejetler qaplanadi ha`m ka`rxana payda ko`riwdi rejelestiredi. Satiw ko`lemi o`ndiris protsesinin` son`g`i basqishi esaplanadi. O`nim satiwdan kelip tu`sken tu`sim arqali ka`rxana birinshi na`wbettegi to`lemlerdi a`melge asiradi, yag`niy ma`mleketlik byudjet aldindag`i minnetlemelerdi orinlawg`a, byudjetlik emes fondlarg`a ajiratpalardi to`lewge, o`z isshileri ha`m xizmetkerleri menen miynet haqi boyinsha to`lemlerdi orinlawg`a,

algʻan kredit haʻm qarizlarin qaytariwgʻa, tovar jetkerip beriwshiler menen esaplasawlardi aʻmelge asiriwgʻa haʻreket etedi. Bul esap-kitaplardin oʻz waqitnda orinlaniwi haʻr qiyli jaʻriyma, ekonomikaliq eskertiwler haʻm peniyalar toʻlewden kaʻrxanani qutqaradi.

Oʻndirilgen oʻnimlerdin oʻz waqitinda satiliwi kaʻrxananin unamli finansliq naʻtiyjege erisiwi, dividend toʻlemlerin oʻz waqitinda aʻmelge asiriwi, muʻlk haʻm qarjilardin uʻzliksiz haʻmde naʻtiyjeli aylanisi siyaqli koʻp gʻana finansliq jagʻday qatnasiqlarin jaqsilaw imkaniyatin jaratadi. Satiw protsesinin oʻz muʻddetinde orinlaniwi kaʻrxananin oʻndiris haʻm taʻmiyinlew protseslerinin de tezlesiwine taʻsir etedi, debitorliq haʻm kreditorliq qarizlarin qisqartiradi, pul agʻimlarinin unamli boliwin taʻmiyinleydi.

1- sizilma. Qarjilardin kaʻrxana haʻm firmalardagʻi haʻrekti

Bul pikirlerdi a`piwayi ko`rsetiw maqsetinde to`mende qarjilardin` ka`rxana ha`m firmalardag`i ha`reket etiwshi sizilma formasinda ko`rsetemiz:

Satiw boyinsha rejenin` orinlaniwinda tayar o`nim ha`m onin` sipati a`hmiyetli orin tutadi.

Tayar o`nim dep - barliq o`ndirislik operatsiyalardan o`nıp, tayar halina keltirilgen, belgilengen ma`mleketlik standart yaki texnikaliq talaplarg`a juwap beretug`in texnikaliq qadag`alawdan o`tken o`nimlerge aytiladi. Tayar o`nim quramina buyirtpashi ka`rxanalar ushin orinlang`an jumis ha`m xizmetler ha`mde usi ka`rxanag`a qarasli o`ndiristen tisqari xojaliqlar ushin orinlang`an jumis ha`m xizmetler kiredi.

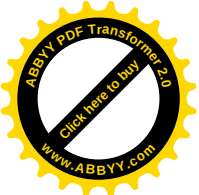
Satiw ushin mo`lsherlengen o`nim - tovarliq o`nim dep ataladi. Onin` quramina satiw ushin mo`lsherlengen tayar o`nimler, yarim tayar tovarlari, buyirtpashi ka`rxana ha`m birlespeler ushin orinlang`an sanaatliq xarakterge iye bolg`an jumislar kiredi.

Bazar ekonomikasi sharayatinda baha tu`rleri ko`beyedi: ko`tere ha`m usaqlap satiw bahalarinan tisqari ishki, xaliq araliq bahalar da ha`reket etedi. Ishki baha tovarlarg`a ma`mleket ishinde belgilengen baha, xaliq araliq baha bolsa tovarlarg`a xaliq araliq bazarlarda belgilengen baha. Bulardan tisqari bazar ekonomikasi sharayatinda eki tu`rli baha a`mel qiladi:

1. Erkin baha
2. Ma`mleket ta`repinen belgilengen baha

Ma`mleket ta`repinen belgilenetug`in baha keyinshelli qisqarip baradi, erkin o`ndirgen o`nimlerin erkin bahalarda tutiniwshilar menen kelisip satiwg`a umtiladi. Qit tovarlardi tovar birjasi - kim asti sawdasi arqali satiw ken` rawajlanbaqta.

Skladqa qabil etilgen ha`m qariydarlardin` ka`rxanalarina jiberilgen o`nim buxgalteriya esabinda haqiyqiy o`ndirislik o`zine tu`ser baha boyinsha sa`wlelendiriledi. Biraq tsexlardan o`nim skladg`a qabil etilgende onin` haqiyqiy

o`zine tu`ser bahasi ma`lim bolmag`ani ushin o`nim ha`reketin qabil qiling`an rejelik o`zine tu`ser baha yaki ko`tere bahada esapqa alinadi yaki bahalanadi.

Bazar ekonomikasi sharayatinda ka`rxanalardin` o`nim (jumis, xizmet)lerdi satiw protsesslerin analizlewde finansliq ha`m basqariw analizinin` tiykarg`i waziypalari bolip to`mendegiler esaplanadi:

1. O`nim (jumis, xizmet)ler satiw ko`lemi boyinsha belgilengen biznes-rejenin` tiykarlang`anlig`in aniqlaw;

2. O`nim (jumis, xizmet)ler satiw rejesinin` uliwma ko`lemde ha`mde sha`rtnama minnetlemelerin esapqa alg`an halda orinlaniwina ob`ektiv baha beriw;

3. O`nim (jumis, xizmet)lerdin` sipat ko`rsetkishlerin u`yreniw ha`m olardin` satiw ko`lemine ta`sirin aniqlaw;

4. O`nim satiw ko`lemlerinin` dinamikaliq o`zgeris sebeplerin aniqlaw ha`m baha beriw;

5. O`nim satiw ko`lemine ta`sir etiwshi faktorlardi esaplaw ha`m olarg`a baha beriw;

6. Sha`rtnama minnetlemelerinin` buziliwi, orinlanbaw sebeplerin aniqlaw ha`m og`an baha beriw;

7. O`nim satiw ko`lemin asiriw imkaniyatlarin ko`rsetip beriw.

O`nim (jumis, xizmet)ler satiw protseslerin analizlewde analiz ushin kerekli bolg`an mag`liwmat derekleri to`mendegiler esaplanadi:

- ka`rxananin` biznes-reje mag`liwmatlari;
- satiw protsessleri boyinsha da`slepki buxgalteriya esabi mag`liwmatlari;
- «Finansliq na`tiyjeler haqqindag`i esabat» mag`liwmatlari;
- «Ka`rxana (birlespe)nin` o`nimleri boyinsha esabati» mag`liwmatlari;
- basqa qosimsha mag`liwmatlar.

2.2. Diyqanshiliq qa`rejetleri ha`m o`nimler aliniwinin` esabi ha`m oni jaqsilaw jollapi

Diyqanshiliq awil xojaliq o`ndirisinin` ju`da` o`zine ta`n o`zgesheliklerine iye tarmaq bolip tabiladi. Diyqanshiliq tarmag`inda qarjilardin` aylanisina o`ndiristin` ma`wsimlilik o`zgesheligi, sonnan o`ndiris qa`rejetleri ha`m o`nimler o`ndiriliwi ortasindag`i u`zilis aytarliqtay ta`sir ko`rsetedi. Diyqanshiliq salasina o`ndiris qa`rejetleri uzaq waqit dawaminda jumsaladi ha`m ju`da` tegis emes tu`ste boladi. Sariplang`an qarjilardin` qaplaniwi o`nimlerdin` shig`iwi, pisip jetilisiwinin` ta`biy sharayatlari menen belgilenedi. Bul o`zgesheliklerdin` barlig`i, ta`biyg`iy, usi saladı qa`rejetlerdi esapqa aliwdi sho`lkemlestiriwde na`zerde tutiliwi lazim.

Diyqanshiliqta o`ndiris protsessi uzaq dawam etiwı ha`mde qa`rejetler bir-biri menen baylanisqan eki jil zu`ra`a`ti ushin parallel alip bariliwi sebepli, buxgalteriya esabında olar jillar boyınsha aniq shegaralaniwi lazim. Sonin` ushin awil xojaliq ka`rxanalarinin` diyqanshiliq qa`rejetleri buxgalteriya esabında eki bo`lekke: ag`imdag`i jildag`i ha`mde kelesi jil zu`ra`a`ti ushin jumsalg`an qa`rejetlerge bo`linedi.

Bunnan tisqari, diyqanshiliqta qa`rejetler ayrim o`ndirislerde ko`binshe konkret eginlerdi o`siriw ushin da a`melge asiriladi. Bul da buxgalteriya esabında aniq sa`wlelendiriliwi lazim. Sonin` ushin basqariw esabında o`ndiris qa`rejetlerinin` analitikaliq esabi o`ndiris tu`rleri ha`m tiyisli eginlerdi ta`rbiyalaw boyınsha sho`lkemlestiriledi.

Diyqanshiliqtag`i o`ndiris - bir waqıtta a`melge asirilatuğ`in protsess emes. O`ndiris protsessi jildin` tu`rli ma`wsimlerinde (gu`z, qis, ba`ha`r ha`m jazda) orinlanatuğ`in ha`r qiyli tu`rdegi jumislardan quraladi. Diyqanshiliqtag`i o`ndiristin` shegaralaniwi protsessi to`mendegi tiykarg`i isler kompleksinen ibarat: topiraqti egiwge tayarlaw, egiw, eginlerdi ta`rbiyalaw, zu`ra`a`tti jiynastiriw. Bul komplekslerdin` ha`r biri ko`p sanli aniq islerden, ma`selen, topiraqti egiwge tayarlaw, su`riw, eziw, mala basiw, tirmalaw, kultivatsiyalaw ha`m sog`an

uqsag`anlardan ibarat. Demek, jumsalatug`in qa`rejetler buxgalteriya esabinda orinlang`an jumis tu`rleri boyinsha shegaralaniwi lazim.

Diyqanshiliq o`ndirisi protsessinde belgili jumislardi orinlawda tu`rli qa`rejetler jumsaladi: neft o`nimleri, tuqim, to`gin sariplanadi, mashinalar ha`m basqa tiykarg`i o`ndiris qurallari tozadi, xizmetkerlerge miynet haqi esaplanadi ha`mde to`lenedi ha`m basqalar.

Bunday qa`rejetlerdin` barlig`i esapta o`z-aldina toplaniwi lazim. Demek, basqariw esabinda diyqanshiliq qa`rejetlerinin` esabi uliwma summa menen emes, ba`lkim qa`rejet statyalari boyinsha ju`ritiliwi kerek.

Awil xojaliq o`ndirisinin` sho`lkemlestirilmegenligi sebepli bir tu`rdegi jumislar ha`m qa`rejetler xojaliqtin` tu`rli bo`limlerinde bir waqitta jumsaliwi mu`mkin. Basqariw buxgalteriya esabi diyqanshiliqtag`i qa`rejetlerdin` juwapker oraylari boyinsha shegaralaniwin ta`miyinlewi lazim.

Sunday qilip, diyqanshiliq tarmag`indag`i o`ndiris protsessinin` o`zgesheliklerine ko`re esapta qa`rejetler ha`m tiyisli juwmaqlawshi mag`liwmatlardin` aliniwi to`mendegiler boyinsha shegaralaniwi lazim;

- o`ndiristin` jaqin jillari boyinsha;
- o`ndiris ha`m eginlerdin` tiykarg`i tu`rleri boyinsha;
- orinlanatug`in jumislardin` tiykarg`i tu`rleri boyinsha;
- qa`rejetlerdin` tiykarg`i statyalari (tu`rleri) boyinsha;
- juwapker oraylari boyinsha.

Birinshi belgige ko`re, qa`rejetler haqqinda o`ndiris jillari boyinsha mag`liwmatlardi o`z-aldina aliniwi ag`imdag`i jil ha`m kelesi jil o`nimleri ushin qa`rejetlerdin` o`z-aldina analitikaliq schyotlarin ashiw esabina ta`miyinlenedi. A`dette, ha`r bir jil basinda alding`i jildan o`tken qa`rejetler ag`imdag`i jildag`i o`nim qa`rejetlerine qosiladi (nomenklatura esabi muwapiq kelmegen jag`daylarda olar o`z-aldina statyalar boyinsha bo`listiriledi); kelesi jil zu`ra`a`tine jumsalg`an qa`rejetler o`z-aldina ajiratiladi.

Qa`rejetlerdi tu`rleri boyinsha shegaralaw, yag`niy olardi statyalar boyinsha esapqa aliw schyotlarinin` formalarin tiyisli tu`rde du`ziw esabinan ta`miyinlenedi. O`ndiriske jumsalga`n qa`rejetler esabi ko`p grafali registrlerde alip barilip, onda ashilip atirga`n schyot boyinsha qa`rejetlerdin` ha`r bir tu`rin esapqa aliw ushin o`z-aldina grafalar ajiratiladi.

Qa`rejetlerdi xojaliq bo`linbeleri boyinsha shegaralaw, a`dette, analitikaliq esapti tiyisli tu`rde sho`lkemlestiriw esabinan ta`miyinlenedi. A`dette, bul maqsetlerde o`ndiris esabatlari yamasa olardin` ornin basiwshi registrlerden paydalaniladi.

Qa`rejetlerdin` o`ndiris, egin ha`m orinlanatug`in jumislar tu`rleri boyinsha shegaralaniwi, olardi esapqa aliwdin` tu`rli metodlarin qollaw arqali ta`miyinleniwi mu`mkin. Diyqanshiliqta qa`rejetlerdi esapqa aliw ha`m sho`lkemlestiriwdin` bir neshe metodlari bar.

Orinlang`an jumislardi esapqa aliw metodlarindag`i pariqlarg`a qaramay diyqanshiliqta qa`rejetlerdi esapqa aliwdin` birden-bir printsipi ta`rbiyalanip atirga`n egin tu`rleri yamasa eginler topari boyinsha analitikaliq schyotlar ashiw esaplanadi.

Diyqanshiliq tarmag`i boyinsha basqariw esabinda to`mendegi waziypalar sheshiliwi lazim:

-qa`rejetlerdin` tiykarg`i o`ndiris, eginler ha`m egin toparlari boyinsha tuwri ha`mde ekonomikaliq tiykarlang`an halda shegaralaniwi;

-qa`rejetlerdin` tiykarg`i statyalari: miynet, tuxim, to`gin, janilg`i, ja`rdemshi o`ndirisler qa`rejetleri ha`m tarmaqqa tiyisli basqa qa`rejetler boyinsha kerekli mag`liwmatlar alaniwin ta`miyinlew;

-alinip atirga`n awil xojaliq o`nimlerin o`z waqtinda ha`mde toliq esapqa aliw;

-o`nimnin` o`zine tu`ser bahasin esaplaw ushin za`ru`r bolga`n mag`liwmatlardi ekonomikaliq tiykarlang`an halda bir sistemaga` keltiriw ha`m uliwmalastiriw;

-qa`rejetlerdi jaqin jillar o`ndirisi menen o`nim alinatug`in kelesi awil xojaliq da`wirlerine tiyisli qa`rejetlerdi ba`rqulla ajiratip (gu`zgi eginler, ko`p jilliq otlar, shu`digarlaw ha`m usi siyaqlilardin` qa`rejetleri) aniq ha`mde ekonomikalik tiykarlang`an halda shegaralaw;

-operativ qadag`alaw ha`m basshiliqti a`melge asiriw ushin qa`rejetler haqqinda za`ru`r mag`liwmat beriwdi ta`miyinlew.

Diyqanshiliq tarmag`i qa`rejetleri ha`m o`nimlerinin` shig`iwin esapqa aliw 2010-«Diyqanshiliq» schyotinda a`melge asiriladi. Bul schyottin` debetinde o`ndiriske jumsalq`an qa`rejetler, kreditinde – o`nimnin` shig`iwi esapqa alinadi. Debet ha`m kredit boyinsha jaziwlar jil dawaminda o`sip bariwshi summalarda sho`lkemlestiriledi; sog`an ko`re ag`imdag`i balansta schyottin` mag`liwmatlari jayilg`an halda ko`rsetiledi. Tekg`ana jil aqirina kelip schyot boyinsha qaldiq aniqlanip, oni juwmaqlawshi balansta diyqanshiliq tarmag`inin` tamamlanbag`an o`ndiris summasi sipatinda sa`wlelendiriledi.

Diyqanshiliq tarmag`inda qa`rejetler to`mendegi ob`ektler boyinsha esapqa alinadi:

1. Eginler yamasa egin toparlari
2. Awil xojaliq jumislari
3. Bo`listiriletug`in qa`rejetler
4. Basqa ob`ektler

Qa`rejetlerdi ol yamasa bul egin tu`rinin` ag`imdag`i jildag`i zu`ra`a`tine tikkeley o`tkiziw mu`mkin bolg`an barliq jag`daylarda olar birinshi topar boyinsha qa`rejetler ob`ektlerine tiyisli schyotlarda esapqa alinadi. Ekinshi toparda qa`rejetlerdi esapqa aliw ob`ektleri quraminda kelesi jil zu`ra`a`ti ushin jumsalq`an awil xojaliq jumislari orinlaw qa`rejetleri sa`wlelendiriledi, bulardi ta`biyi, zu`ra`a`ti ag`imdag`i jilda alinatug`in eginler qa`rejetlerin esapqa aliw ob`ektlerine o`tkizip bolmaydi. Olardi esapqa aliwshi u`shinshi topar ob`ektleri quraminda esaptin` bir neshe yamasa ko`plegen ob`ektlerine o`tkiziletug`in, demek olarg`a bo`listiriletug`in (ag`imdag`i ta`mirlew, suwg`ariw ha`m shordi juwiw qa`rejetleri

ha`m basqalar) qa`rejetler esapqa alinadi. To`rtinshi topar ob`ektlari quraminda otsho`p o`ndiriv ha`m ayrim basqa qa`rejetler esapqa alinadi.

Joqarida aytilg`an to`rtte topar boyinsha konkret tu`rde ha`zirgi ku`nde qa`rejetler esap ob`ektlarinin` to`mendegi nomenklaturasi qabil qiling`an.

Birinshi topar. *Da`n ha`m sobiqli da`n eginleri. Gu`zgi da`n eginleri.* Gu`zgi da`n eginleri (gu`zgi biyday, gu`zgi qara biyday, gu`zgi arpa). Ba`ha`rgi biyday. Ba`ha`rgi basqa sobiqli da`n eginleri (ba`ha`rgi qara biyday, ba`ha`rgi arpa, suli). Ot-jem eginleri: tari, qara biyday, sali.

Ju`weri. Sobiqli da`n eginler – gorox, loviya, sobiqli ot-jemlik eginler – ot-jemlik gorox ha`m ot-jemlik gorox aralaspasi, lyupin (shiyarin, ashshi), seradella (da`ni ushin) basqa sobiqli eginler.

Texnikaliq eginler. Paxta, zig`ir (uzin talali), zig`ir (kelte talali), qant la`blebi, ayg`a bag`ar, soya, temeki. Tu`rleri boyinsha texnikaliq eginler - kendir, jut, efir-mayi ha`m basqa texnikaliq eginler.

Texnikaliq eginler tuximliqlari (ha`r bir egin boyinsha o`z-aldina).

Kartoshka, ashiiq jerge egiletug`in ovoshlar ha`m paliz eginleri. Kartoshka, kapusta, kiyar, pomidor, aziqliq la`blebi, piyoz, chesnok. Ashiiq jerge egiletug`in basqa ovosh eginleri (petrushka, shalg`am, turp, salat, shpinat, ukrop ha`m basqalar). Jewge bolatug`in paliz eginleri. Ovosh eginleri tuximliqlari (ha`r bir egin boyinsha). Paliz eginleri tuximliqlari. Ovoshshiliq ja`rdemshi tarmaq bolg`an qa`nigelespegen xojaliqlarda qa`rejetler ashiiq jerde egiletug`in barliq ovoshlar boyinsha uliwma ju`ritiledi.

*Jabiiq jerge egiletug`in ovoshshiliq.* Qiski teplitsalar (ko`kpiyaz, qiyar, pomidor, salat, rediska ha`m basqalar). Ba`ha`rgi teplitsalar (ko`kpiyaz, qiyar, pomidor, salat, selderey, kapusta, pomidor na`lleri ha`m basqalar). Qorshalgan basqa jerler (ko`kpiyaz, qiyar, pomidor, salat, selderey, kapusta, pomidor na`lleri ha`m basqalar). Shampin`on xanalar (zamariqlar, shampin`on mitseliylari).

*Ot-jem eginler, pishenzarliq ha`m jaylawlar.* Ot-jemlik tamirli miyweler (ot-jemlik la`blebi, ot-jemlik shalg`am, geshir ha`m basqalar). Malg`a aziq ushin qant

la`blebi. Ot-jemlik tamirli miyweler tuximliqlari. Ot-jemlik paliz eginleri. Silos ushin ju`weri. Silos eginleri (ju`weriden tisqari). Egilgen bir jilliq otlar. Ko`k aziq sipatinda gu`zgi da`n eginleri. Ko`k to`gin eginzarlari (lyupin ha`m basqalar). Egin orip aling`an jerge ot-sho`plik egilgen eginler (ot-jemlik la`blebi, ot-jemlik shalg`am ha`m basqalar). Ma`deniy pishenzarlar. Ta`biyy pishenzar ha`m jaylawlar.

Miywe, jeimisli miywe ha`m basqa ko`p jilliq terekler. Tuximli eginler: alma, almurt, biyi, dwlana, shipovnik ha`m basqa tuximli, da`neli eginler. Da`neli eginler: qa`reli, shiye, chereshnya, erik, shabdal ha`m basqalar. Jemisli miyweli eginler: glubnika, malina, smorodina, ejevika ha`m basqalar. Shan`g`alaq miyweli eginler. Subtropikaliq na`ller. Tsitrus eginleri. Ju`zimzarlar. Gulshilik. Miyweli eginler pitomnikleri. Terek ha`m puta sortlari pitomnigi. Dekarativlik eginler pitomnigi.

Ovoshshiliq tarmag`i ja`rdemshi xarakterde bolg`an qa`nigelespegen xojaliqlarda qa`rejetler esabi eginler topari (poshaq tuximli, da`neli tuximlar, jeimisler) boyinsha yamasa jalpi tarmaq - baqshiliq boyinsha ju`ritiledi.

Keyingi jillarda awil xojaliq ka`rxanalarinda melioratsiya boyinsha u`lken jumislar qilinbaqta. Buxgalteriya esabinda suwg`arilmaytug`in ha`m suwg`arilatg`in jerlerdegi diyqanshiliq boyinsha qa`rejetler qatan` shegaralanadi. Sonin` ushin joqarida keltirilgen klassifikatsiya boyinsha birinshi topar esap ob`ektlerinin` barligi to`rt topar: turaqli suwg`arilatug`in jerler, sha`rtli suwg`arilatug`in jerler, quritilg`an jerler, suwg`arilmaytug`in jerler boyinsha shegaralanadi. Demek, xojaliqlarda usi bir eginnin` o`zi suwg`arilatug`in ha`m suwg`arilmaytug`in jerlerge egilgen bolsa, olar boyinsha qa`rejetler esabi tu`rli ob`ektler boyinsha shegaralanadi. Suwg`arilmaytug`in jerlerdegi qa`rejetler quraminda suwg`arilg`an jerlerde o`nim jetistiriw qa`rejetleri o`z-aldina ajiratiladi.

Ekinshi topar. Orinlang`an awil xojaliq jumislari boyinsha qa`rejetler esabinin` ob`ektleri, joqarida aytip o`tilgenindey, egerde awil xojaliq jumislari boyinsha qa`rejetler da`rhal eginler (eginler topari) boyinsha ag`imdag`i jildag`i

zu`ra`a`t esabi ob`ektlerine o`tkiziw mu`mkin bolmag`an jag`daylarda ajiratiladi. Bul kelesi jil zu`ra`a`tlarine, yag`niy diyqanshiliqtag`i tamamlanbag`an o`ndiriske qiling`an qa`rejetler. Bul toparg`a qa`rejetler esabinin` ob`ektleri sipatinda to`mendegi jumis tu`rleri: gu`zgi da`n eginleri ushin ha`r bir egin boyinsha jerge-islew beriw, o`simlik aziq ha`m silos ushin gu`zgi da`n eginleri (egerde olar ajratilsa), ovosh eginlerin gu`zde egiw (eginler boyinsha), gu`zgi shu`digar, jumsatiw (gu`zgi shu`digarsiz) organikaliq wg`itlarni shig`ariw, mineral wg`itlarni shig`ariw. Alding`i jillar ko`p jilliq otlar eginleri (egilgen jillar boyinsha o`z-aldina) esabat jili ba`ha`rgi ha`m gu`zgi taza ko`p jilliq otlar, ko`p jilliq aralas otlar, esabat jili gu`zgi shu`digar, kelesi jil ba`ha`rgi eginler zu`ra`a`ti ushin shu`digar, jan`a jerlerdi o`zlestiriw, jaqsilang`an (tu`pten jaqsilaw) pishenzarlar ha`m jaylawlardi ju`zeki jaqsilaw, topiraqti ashiw, gips menen to`gin beriw qa`rejetleri (o`z qarjilari esabina), melioratsiya qilinip atirg`an jerlerdi da`slepki ma`deniylestiriw qa`rejetleri, parnik, shampinon jetistiriletug`in xanalar, bag`lar (zu`ra`a`t terip aling`annan son`), pitomniklerdegi jumislar, basqalar ajiratiladi.

Bul topar analitikaliq schyotlarinda jil aqirina esapqa aling`an qa`rejetler tamamlanbag`an o`ndiriste qaladi ha`m keyingi jilg`a o`tedi. Keyingi jilda olar birinshi toparqa qa`rejetlerdi esapqa aliw ob`ektlerine bo`listiriledi. Bunda bo`listiriwdin` tu`rli usullaridan paydalaniladi. Qa`rejetlerdin` ayrim tu`rleri jerdi ashiw, melioratsiya qilinip atirg`an jerlerdi da`slepki ma`deniylestiriw ha`m basqa qa`rejetlerdi esapqa aliw ob`ektlerine 5-7 jil dawaminda turiwi mu`mkin.

**U`shinshi topar.** Qa`rejetlerdin` ayrim tu`rlarin qa`rejetler esabi ob`ektlerinin` qa`lese birinshi, qa`lese ekinshi toparina da`rhal o`tkiziw mu`mkin emes, sebebi olar qa`rejetlerdi esapqa aliw ob`ektlerinin` bir neshe toparlarina tiyisli boladi. Olar jil dawaminda o`z-aldina analitikaliq schyotlarda alinip, jil aqirinda bo`listiriledi. Bul olar tamamlanbag`an o`ndiris sipatinda kelesi jilg`a o`tpeydi degendi an`latadi.

Bul topar qa`rejetlerdi esapqa aliw ob`ektlerine to`mendegi bo`listiriletug`in qa`rejetler: diyqanshiliqta isletiletug`in tiykarg`i qurallardin` bo`listiriliwi lazim

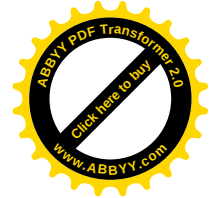
bolg'an amortizatsiya ajiratpalari; diqqatshilikda isletiletug'in tiykarg'i qurallardin bo'listiriliwi lazim bolg'an ag'imdag'i ta'mirlew qa'rejetleri; bo'listiriliwi lazim bolg'an suwg'ariw qa'rejetleri; bo'listiriliwi lazim bolg'an jerlerdi quritiw qa'rejetleri; qorshalg'an tog'aylari saqlaw qa'rejetleri baylanisli.

Joqarida keltirilgen diqqatshilik qa'rejetlerinin ha'r bir esap ob'ektlerine o'z-aldina analitikaliq schyot ashilip, onda tiyisli qa'rejetler statyalarinin belgilengen nomenklaturasina ko're esapqa alinadi. Bul analitikaliq schyotlar jil aqirinda qa'rejetlerdi birinshi ha'm ekinshi topar qa'rejetlerin esapqa aliw ob'ektlerine bo'listirip jabiladi. Bul jag'day qa'rejetlerdin ha'r bir tu'ri o'z o'zgesheliklerinen kelip shig'ip, bo'listirildin tu'rli metodlarinan paydalaniladi.

To'rtinshi topar. Diqqatshilik tarmag'indag'i qa'rejetlerdin ayrim tu'rleri aziq jetistiriw, o'nimge orim-jiyimnan keyin qayta -islew beriw, paqaldi jiynastiriw ha'm tirmalaw siyaqlilar menen baylanisli. Bul qa'rejetler o'z-aldina analitikaliq schyotlarda: silos tayarlaw, senaj tayarlaw, ot, granula ha'm briketlar o'ndiriw, o'nimge orim-jiyinnan son` qayta-islew beriw ha'm usi siyaqlilar esapqa alinadi. Bul qa'rejetlerdi o'z-aldina esap ob'ektlari sipatinda ajiratiw ya bolmasa ayrim qosimsha ha'm jantas o'nim tu'rlerinin o'zine tu'ser bahasi anig'iraq esaplanadi, ya bolmasa aziq o'ndiriw qa'rejetlerin o'z-aldina toparg'a ajiratiw za'ru'rliгинen kelip shig'adi. Qa'rejetler ha'r bir analitikaliq schyotta belgilengen statyalar boyinsha esapqa alinadi. Jil aqirinda ya tiyisli o'nim tu'rlerinin o'zine tu'ser bahasi esaplanadi, ya bolmasa qa'rejetler birinshi topar ob'ektlari schyotlarina bo'listiriledi.

Diqqatshilik qa'rejetlerinin analitikaliq esabi to'mendegi statyalar boyinsha ju'ritiledi:

1. Miynet haqi sotsialliq qamsizlandiriw ajiratpalari menen birge
2. Tuximlik ha'm na'l materiallari
3. To'ginler
4. O'simliklerdi qorg'aw qurallari
5. Jumislar ha'm xizmetler

6. Tiykarg`i qurallardi saqlaw qa`rejetleri

7. O`ndiristi sho`lkemlestiriw ha`m basqariw qa`rejetleri

8. Qamsizlandiriw to`lemleri

9. Basqa qa`rejetler

1. «Miyнет haqi sotsialliq qamsizlandiriw qa`rejetleri menen birge» statyasinda belgili egin tu`rleri yamasa toparlarinin` tikkeley texnologiyaliq protsessinde islegen tu`rli taypadag`i xizmetkerlerge esaplang`an miynet haqi xarakterine iye bolg`an pul ha`m natural to`lemleri esapqa alinadi.

Xizmetkerlerdin` tiykarg`i ha`m qosimsha miynet haqilari, sotsialliq qamsizlandiriw ha`m ta`miynat fondina o`tkizilgen ajiratpalar ha`mde dem alis haqi ajiratpalari da usi statyada esapqa alinadi.

Aniq bir egin ha`m jumis tu`rine o`tkiziw mu`mkin bolmag`an miynet haqilari esap ob`ektlari ortasinda miynet haqina say bo`listiriledi.

2. «Tuximliq ha`m na`l qa`rejetler» statyasinda xojaliqtin` o`zinde jetistirilgen ha`m satip aling`an tuximliq ha`m na`ller ha`mde olardin` tiyisli eginlerdi egiw ushin sariplaniwi sa`wlelendiriledi. Bunda alding`i jillarda jetistirilgen ha`mde satip aling`an tuximliq ha`m na`ller haqiqiy o`zine tu`ser bahada sa`wlelendirilse, ag`imdag`i jilda jetistirilgen tuxim ha`m na`ller jil dawaminda rejedegi o`zine tu`ser bahada esapqa alinip, jil aqirinda haqiqiy o`zine tu`ser baha da`rejesine jetkizip qoyiladi.

Tuximlardi egiwge tayarlaw (quritiw, ayiriw ha`m basqa - islew beriw) qa`rejetleri olardin` o`zine tu`ser bahasina o`tkiziledi. Biraq tikkeley egiw aldinan qilinatug`in qa`rejetler (tuximdi egiw jayina tasip keltiriw, ju`klew, tu`siriw, da`rilew, jibitiw ha`m usi siyaqlilar) tuximnin` o`zine tu`ser bahasina o`tkizilmey, tikkeley o`simlikshiliktin` tiyisli qa`rejet statyalari (miynet haqi, jumislar ha`m xizmetler, tiykarg`i qurallardi saqlaw qa`rejetleri)na jaziladi.

3. «To`ginler» statyasinda aniq bir egin (egin topari) sariplag`an ma`deniy to`ginler, mikro to`ginler ha`m basqa to`ginler, sonday-aq, jergilikli to`ginler mug`dar ha`m summa ko`rsetkishinde sa`wlelendiriledi. Bul statyada qa`rejetler

ma`deniy ha`m organikaliq to`ginler boyinsha o`z-aldina esapqa alinadi. To`ginlerdi tayarlaw, ju`klew, dalag`a tasiw ha`m jerge to`giw menen baylanisli bolg`an qa`rejetler bul qa`rejet statyasinda emes, ba`lkim tikkeley o`simlikshilikdin` tiyisli qa`rejet statyalarinda sa`wlelendiriledi.

4. «O`simliklerdi qorg`aw qurallari» statyasinda jabayi sho`plerge, eginlerdin` ziyankesleri ha`m keselliklerine qarsi gu`resiwde paydalanilatug`in pestitsidlar, tuximliq da`rileri, defoliant ha`m basqa ximiyaliq ha`m biologiyaliq materiallar qa`rejeti esapqa alinadi.

5. «Jumislar ha`m xizmetler» statyasinda xojaliqtin` o`zindegi avtomobil transporti ha`m sho`p shabiw transporti, traktorlar orinlagan transport isleri esapqa alinadi.

Jerlerdi to`ginlew boyinsha «Agroximiyata`miynat» birlespeleri ha`m aviyaotryadlar orinlag`an jumislar da «jumislar ha`m xizmetler» statyasinda sa`wlelendiriledi.

Jil aqirinda orinlang`an jumis ha`m xizmetlerdin` haqiqiy o`zine tu`ser bahasi aniqlang`annan son` rejedegi o`zine tu`ser baha haqiqiy o`zine tu`ser baha da`rejesine jetkiziledi. O`simlikshilik tarmag`i ushin ko`rsetilgen elektr ta`miynati, suw ta`miynati, jilliliq ta`miynati, gaz ta`miynati xizmetleri de usi statyada esapqa alinadi.

Shet sho`lkemlerdin` transport ha`m basqa ha`r qiyli xizmetleri sha`rtnama quni boyinsha bahalanadi.

6. «Tiykarg`i qurallardi saqlaw qa`rejetleri» statyasinda tikkeley o`simlikshilikte paydalanip atirg`an tiykarg`i qurallardi saqlaw menen baylanisli bolg`an qa`rejetler esapqa alinadi. Bularg`a tiykarg`i qurallardi saqlaw, olardan paydalaniw qa`rejetleri, olardin` amortizatsiya ajiratpalari kiredi. Tu`rli u`skenelerdin` toziwi, olardi tiklew ushin ketken qa`rejetler de usi statya boyinsha esapqa alinadi.

O`simlikshilikte bunday tiykarg`i qurallarg`a o`nim jetistiriwde paydalanilatug`in traktorlar, awil xojaliq mashinalari, a`sbap-u`skeneler,

jilitiwxanalar, parnikler, skladlar binalari, xojaliq ishindegi suwg`ariw bo`limsheleri, ko`p jilliq terekler, jerlerdin` jag`dayin jaqsilaw boyinsha qilinatug`in inventarliq emes kapital qa`rejetler kiredi.

Miywege kirgen tereklerdi ta`rbiyalaw qa`rejetleri (amortizatsiya ajiratpalardan tisqari) bul qa`rejetler statyasina kirmeydi.

O`simlikshilikte paydalanilg`an tiykarg`i qurallardi saqlaw qa`rejetleri ayrim egin ha`m tamamlanbag`an o`ndirislerge to`mendegi ta`rtipte o`tkiziledi:

- arnawli tiykarg`i qurallar (paxta teriw mashinalari, kartoshka jiynap-terip alatug`in kombaynlar ha`m usi siyaqlilar)di saqlaw qa`rejetleri tiyisli eginlerden alinatug`in o`nimlerdin` o`zine tu`ser bahasina o`tkiziledi;

- traktorlardi saqlaw qa`rejetleri – egin ha`m jumislar ushin orinlang`an jumis ko`lemi (sha`rtli etalon gektar)ne say bo`listiriledi;

- awil xojaliq mashinalarin saqlaw qa`rejetleri – islew berilgen eginler maydanina say tu`rde bo`listirilip o`tkiziledi;

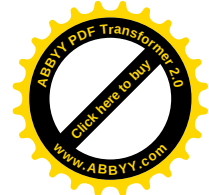
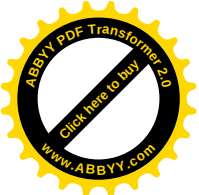
- zu`ra`a`tti jiynap-terip aliwda paydalanilatug`in tiykarg`i qurallardi saqlaw qa`rejetleri jiynap-terip aling`an eginler maydanina say tu`rde bo`listiriledi;

- to`gin beriw mashinalarin saqlaw qa`rejetleri – egin maydanlarina to`gilgen to`ginlerdin` mug`darina say tu`rde bo`listiriledi;

- g`a`lle ha`m ovosh o`nimleri saqlanatug`in binalardin` qa`rejetleri tiyisli eginlerge, g`a`lle ha`m ovosh o`nimleri ba`nt qilg`an maydang`a say tu`rde bo`listiriledi ha`m basqalar.

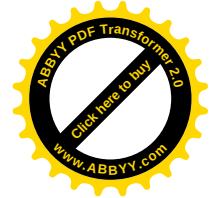
7. «O`ndiristi sho`lkemlestiriw ha`m basqariw qa`rejetleri» statyasinda o`simlikshilik tarmag`inin` brigadalarinda ha`m basqa o`ndiris bo`limlerinde o`ndiristi sho`lkemlestiriw qa`rejetleri ha`m xojaliqti basqariw qa`rejetlerinin` tiyisli bo`legi esapqa alinadi.

8. «Qamsizlandiriw to`lemleri» statyasinda awil xojaliq eginleri ha`m miywe beretug`in jastag`i ko`p jilliq terekler zu`ra`a`tinin` ma`mleketlik ma`jbu`riy qamsizlandiriwina tiyisli to`lemler esapqa alinadi.

O`simlikshilik o`nimlerin jetilistiriw menen baylanisli bolg`an binalar, qurilmalar, awil xojaliq mashinalari, qurilmalar, inventarlar ha`m basqa tiykarg`i qurallardin` qamsizlandiriliwi boyinsha to`lemler de usi statyada esapqa alinadi. Bunday tiykarg`i qurallar boyinsha qamsizlandiriw to`lemleri o`simlikshilik tu`rine (o`simlikshilik toparlarina) tiykarg`i qurallardi saqlaw qa`rejetlerine say tu`rde bo`listiriw joli menen alip bariladi.

9. «Basqa qa`rejetler» statyasinda joqaridag`i statyalarda esapqa alinbag`an, o`simlikshiliktin` barliq tikkeley qa`rejetleri sa`wlelendiriledi. Bul qa`rejetlerge tiyisli o`ndiris ob`ektlerin iske tu`siriw menen baylanisli bolg`an qa`rejetler, idis ha`m qadaqlaw qa`rejetleri (eger idis quni o`nimnin` realizatsiya bahasina kiritilmesten o`z-aldina to`lense) texnika u`git-na`sihati ha`m standartlastiriwg`a tiyisli qa`rejetler kiredi.

JUWMAQLAW HA`M USINISLAR

Baqshiliq qa`rejetleri esabi ha`m analizine bag`ishlang`an pitkeriw qa`nigelik jumisi temasin teoriyalig` jag`inan u`yreniw ha`m ob`ekt sipatinda tan`lang`an fermer xojalig`i mag`liwmatlarin analiz qiliw na`tiyjelerinen kelip shig`ip to`mendegi juwmaqlar qa`liplestirildi:

1. «Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`i tiykarinan diyqanshiliqqa qa`nigelesken bolip, onda qa`rejet statyalari to`mendegishe bolg`an: materiallar; tikkeley o`nim o`ndiris menen ba`nt bolg`an xizmetkerlerdin` miynet haqi qa`rejetleri; miynet haqig`a salistirmali ajiratpalar (birden-bir sotsialliq to`lew, pensiya fondina vzos, ka`siplik awqamg`a to`lew, ha`m basqalar); zu`ra`atti qamsizlandiriwi boyinsha ajiratpalar; tiykarg`i qurallar amortizatsiyasi; jumis ha`m xizmetler; uliwma o`ndiris qa`rejetleri ha`m basqalar.

2. «Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`inda tiykarinan 2010-«Tiykarg`i o`ndiris» schyoti ashilg`an. Xojaliqta o`ndiris qa`rejetleri schyotlarinin` sistemasi qa`rejetler esabin to`mendegi izbe-izlikte toparlaw imka`niyatini beredi: ay dawaminda qa`rejet elementleri (material, is haqi, amortizatsiya ha`m basqalar) o`ndiris schyotlarin debetinde sa`wlelendiriledi; uliwma o`ndiris qa`rejetleri bo`listiriledi; tiykarg`i o`ndiristen aling`an tayar o`nim ha`m tamamlanbag`an o`ndiristin` o`zine tu`ser bahasi aniqlanadi.

3. Fermer xojalig`i uzaq mu`ddetli aktivleri quninda 2014 ha`m 2015 jillarda o`zgeris ju`z berip 174196 min` swmdi qurag`an.

Fermer xojalig`inin` ag`imdag`i aktivleri 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 3815 min` swmg`a yamasa 2,3 % ke ko`beygen ha`mde 156519 min` swmdi qurag`an. Ag`imdag`i aktivler quraminda debitorlardin` balans aktivindegi u`lesi 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 20,6 % ke ko`beygen. Bul jag`daydi unamli bahalaw lazim.

4. «Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`inda tovar-materialliq rezervlerin qaplawg`a tiyisli derekler menen ta`miyinlengenlik jag`dayin analiz qilg`animizda to`mendegi na`tiyjelerge erisildi: xojaliqta 2015 jilda 2014 jilg`a

salistirmali 9487 min` swmg`a o`z qarjilari derekleri ko`beygenin, uzaq mu`ddetli aktivler bolsa 37327 min` swmg`a ko`beygenligin ko`rsetedi. Uzaq mu`ddetli kredit ha`m qarizlari joq. Qisqa mu`ddetli kredit ha`m qarizlar o`tken jilg`a salistirmali 5247 min` swmg`a azayg`an. Xojaliqta tovar-materialliq rezervlerdin` ja`mi o`tken jilg`a salistirmali 14634 min` swmg`a kemeygen. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a o`zinin` ha`m uzaq mu`ddetli qariz derekleri 14634 min` swmg`a o`sken. Tovar-materialliq rezervlerdi qaplawg`a ja`mi derekleri de 4240 min` swmg`a ko`beygen. Bunnan ko`rinip turg`aninday, xojaliqtin` finansliq turaqlilig`i 2014 jilda da, 2015 jilda da turaqli jag`dayda bolg`an. Bul na`tiyjeler bazar ekonomikasi sharayatinda jaqsi na`tiyje dep esaplaniladi.

5. «Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`inin` finansliq na`tiyjeleri quramina itibar qaratatug`in bolsaq, o`nim satiwdan aling`an taza tu`sim 2014 jilg`a salistirmali 2015 jilda 41151 min` swmg`a kemeygen, satilg`an o`nimnin` o`zine tu`ser bahasi bolsa 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 12019 min` swmg`a ko`beygen, jalpi payda 2015 jilda 2014 jilg`a salistirmali 29637 min` swmg`a kemeygen ha`mde da`wir qa`rejetleri de o`tken jilg`a salistirmali 10523 min` swmg`a kemeygen.

6. «Xaytimbetov Bobomurat» fermer xojalig`inda 2015 jilda o`tken jilg`a salistirmali o`nim (jumis, xizmet)lerdi satiwdan aling`an taza tu`sim mug`dari 41151 min` swmg`a kemeygen, bug`an say ra`wishte o`nimlerdin` o`ndirislik o`zine tu`ser bahasi da 12019 min` swmg`a artqan. Fermer xojalig`inda tek o`zinin` qarjilari derekleri 9487 min` swmg`a artqan. Taza payda mug`dari bolsa 2014 jilg`a salistirmali 29637 min` swmg`a kemeygen.

Na`tiyjede ko`pshilik rentabellik ko`rsetkishlerinde o`siw tendentsiyasi payda bolg`an. Bul ka`rxanadag`i rentabellik ko`rsetkishleri unamli dep bahalaw mu`mkin. Fermer xojaliqta rentabellik ko`rsetkishlerin elede jaqsilaw sharalarin ko`riwi lazim.

Uliwma 2015 jilda baqshiliqqa qiling`an ja`mi qa`rejetler biraz asqan buni unamsiz bahalaw lazim.

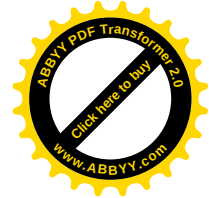

5. Fermer xojaliqlarinda qa`rejetlerdi kemeyttiriw ha`m o`zine tu`ser bahani pa`seyitirwdin` tiykarg`i jollari to`mendegiler esaplanadi:

- materialliq resurslardan (to`gin, JMM ha`m t.) tejep tergep paydalaniw;
- agrotexnikaliq ilajlardin` uliwma sanin kemeyttiriw, o`z waqtinda ha`m sapali o`tkiziw;
- o`ndiristi basqariw ha`m og`an xizmet ko`rsetiw qa`rejetlerin kemeyttiriw;
- gruppalaniwi haqiyqatta sariplaniwi u`stinen qadag`alaw ornatiw ha`m analiz qilip bariw.

Bunnan tisqari fermer xojaliqlarinda jil basinda biznes-reje du`zilisi, onda qilinatus`in ha`r bir qa`rejet mug`dari ha`m summasi ko`rsetiliwi, usi rejeden u`lken o`zgerislerge jol qoyilmaslig`i lazim.

6. Xojaliqta baqshiliqqa qiling`an qa`rejetler ha`m aling`an o`nimlerdi analiz qilip bariw gruppalaniwi tuwri qaliplestiriliwin qadag`alaw, alding`i jildag`i qa`te ha`m kemshiliklerge jol qoymasliq sharalarin ko`riw lazim.

PAYDALANILG`AN A`DEBIYatLAR DIZIMI

1. Karimov I.A. Yuksak ma`naviyat – engilmas kuch. – T.: “Ma`naviyat”, 2009.
2. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo`llari va choralari / I.A.Karimov. – T: O`zbekiston, 2009. – 56 b.
3. . Karimov I.A. 2015 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2016 yilga mo`ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo`nalishlariga bag`ishlangan Vazirlar Maxkamasining majlisidagi ma`ruzasi// Xalq so`zi, 2016 yil
4. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish – ustuvor maqsadimizdir. – Prezident Islom Karimovning O`zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo`shma majlisidagi ma`ruzasi // Xalq so`zi, 2010 yil 28 yanvar`.
5. Karimov I.A. O`zbekiston xalqiga yangi yil tabrigi. – “Xalq so`zi” gazetasi.
6. Karimov I.A. 2014 yil vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko`tariladigan yil bo`ldi O`zbekiston Respublikasi I.A.Karimovning 2011 yilning asosiy yakunlari va 2014 yilda O`zbekistonning ijtimoiy iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo`nalishlariga bag`ishlangan Vazirlar Maxkamasining majlisidagi ma`ruzasi// Xalq so`zi, 2014 yil 20 yanvar`, № 14 (5434).
7. Karimov I.A. Mamlakatimizda demoraktik isloxotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontseptsiyasi- T.: O`zbekiston, 2010.
8. Karimov I.A. Demokratik isloxotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini shakllantirish – mamlakatimiz taraqqiyotining asosiy mezonidir.–T.: 19.T. O`zbekiston, 2011.
9. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo`llari va choralari. – T.: O`zbekiston, 2009.

10. Karimov I.A. Asosiy vazifamiz – Vatanimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligini yanada yuksaltirishdir. – T.: O`zbekiston, 2010.

11. Karimov I.A.«Yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash – mamlakatni barqaror taraqqiy ettirish va modernizatsiya qilishning eng muhim sharti» mavzusidagi xalqaro konferentsiyaning ochilish marosimidagi nutq // Xalq so`zi, 2014 yil 18 fevral`.

11. O`zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to`grisida"gi Qonuni - Toshkent, O`zbekiston 1996 y.

12. O`zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi. (Yangi tahriri). –T.: “Norma” MChJ, 2008.

13. O`zbekiston Respublikasi Qonuni «Fermar xo`jaligi to`g`risida»gi O`zbekiston Respublikasi Qonuniga o`zgartirishlar va qo`shimchalar kiritish haqida. O`zbekiston Respublikasi Qonunchilik to`plami 40-41 sonlar, 433-modda. 692-88-son. – T.: 2004.

14. Mahsulot (ish, xizmat)larni ishlab chiqarish va realizatsiya xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarini shakllantirish tartibi to`g`risida “NIZOM”ga muvofiq O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 5 fevralidagi 54-son qarori bilan tasdiqlangan.

15. O`zbekiston Respublikasi Buxgalteriya Hisobining Milliy Standartlari O`zBAMA nashriyot-axborot Markazi. –T.: 2007yil

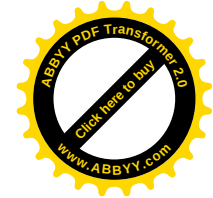
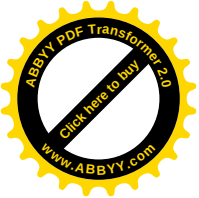
16. Bobojonov O, Jumaniyozov K. Moliyaviy hisob.-T.:Moliya nashriyoti, 2002.

17. Radjapov R., Do`smuratov R. Qishloq xo`jalik korxonalarida buxgalteriya hisobi. Nukus. “Bilim”, 1995

18. Sotivoldiev A.S. Zamonaviy buxgalteriya hisobi. 1,2,3-tomlar. –T.: “Moliya”, 2004.

19. Vahobov A.V., Ibrohimov A.T., Ishonqulov N.F. Moliyaviy va boshqaruv tahlili. -T.: «Sharq» NMAK, 2005 yil.

20. Do`smuratov R.D., Mamadiyarov D.U. Qishloq xo`jaligida boshqaruv

hisobi: uslubiyot va amaliyot. -T.: «Moliya», 2008 yil.

21. Dusmuratov R.D. Masharipov O. Fermer xo`jaligida buxgalteriya hisobi va hisobotini tashkil etish. Toshkent – 2008 y.

22. Dusmuratov R.D. Audit asoslari. T.: “O`zbekiston milliy entsiklopediyasi”, 2003 y.

23. Do`smuratov R.D., Jo`raev B.M., Davletov I.R. Fermer xo`jaliklarida qo`llaniladigan dastlabki hujjatlar va ularni rasmiylashtirish bo`yicha uslubiy tavsiyalar. -T.: ToshDAU tahririyat – nashriyot bo`limi, 2010 yil.

24. Ibragimov A., Ochilov I., Qo`ziev I., Rizaev N., Moliyaviy va boshqaruv hisobi./O`quv qo`llanma. –T.: «8158S9D-M9L86A», 2008 yil.

25. Karimov A., Islomov F., Avloqulov A. Buxgalteriya hisobi. -T.: «Sharq»NMAK, 2004 yil.

26. Masharipov O., Masharipova N. Boshqaruv va ishlab chiqarish hisobi. -T.: 2001 yil.

27. Abdullaev A., Mo`ydinov E., Yusupova M., Soliev B., Rustamov H. Moliyaviy hisob.-T.: “Fan va texnologiya” 2005 yil.

28. Ochilov I. Qurbonov J. Moliyaviy hisob. -T.: «8158s9d-m9l86a», 2007 yil.

29. Sotivoldiev A.S., Itkin Yu.M. Zamonaviy buxgalteriya hisobi 8-88 tom. O`zbekiston buxgalterlar va auditorlar Milliy Assotsiatsiyasi. –T.: 2002 yil.

30. Pardaev M.Q. Iqtisodiy tahlil. O`quv qo`llanma. 1-2 qism. -T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi» nashriyot uyi, 2001 yil.

31. Do`smuratov R.D. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. «Yangiyo`l poligraf servis». 2007. - 320 b.

32. Internet saytlari:

1) Daydjest-jurnal «Fermer». www.chshb.ru

2) Fermer: selskoe xozyaystvo, selskoxozyaystvennoe oborudovaniya, texnika prodaj... www.selhoz.net.ru

3) University of Hawaii at Hilo – Agroecology and Environmental Qulaity Program www.uhh.hawaii.edu